

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г.С. КОСТЮКА**

СТОЛЯРЧУК ОЛЕСЯ АНАТОЛІВНА

УДК 159.923:37]:124.6(043.3)

**ПСИХОЛОГІЯ СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ
В УМОВАХ РІЗНОВЕКТОРНОСТІ УНІВЕРСУМУ**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Київському університеті імені Бориса Грінченка МОН України, кафедра загальної, вікової та педагогічної психології.

Науковий консультант: доктор психологічних наук, професор **Сергєєнкова Оксана Павлівна**, Київський університет імені Бориса Грінченка МОН України, завідувач кафедри загальної, вікової та педагогічної психології.

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор **Гошовський Ярослав Олександрович**, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

доктор психологічних наук, професор **Радчук Галина Кіндратівна**, завідувач кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

доктор психологічних наук, професор **Хомуленко Тамара Борисівна**, завідувач кафедри практичної психології Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.

Захист відбудеться «14» травня 2019 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.02 в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ-33, вул. Паньківська, 2.

Автореферат розіслано «   » квітня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Я.М. Омельченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Суспільні перетворення та складні умови працевлаштування на сучасному ринку праці зумовлюють необхідність системного пошуку шляхів і засобів удосконалення професійної підготовки фахівців. Професійний простір потребує особистостей, здатних успішно й ефективно знаходити та реалізовувати себе в динамічних, суперечливих соціально-економічних умовах. Становлення особистості фахівця постає як психологічна проблема, що потребує активного розроблення та вирішення.

За Законом України «Про вищу освіту», одним із основних принципів діяльності закладу вищої освіти є сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя. Успішна реалізація цього принципу передбачає теоретичне й експериментальне подолання суперечності між потребами практики у поліпрофесіоналізмі фахівця та традиційним домінуванням монопрофесійної моделі фахової підготовки. Перед системою вищої освіти постає завдання удосконалення парадигми підготовки фахівців, а перед науковцями, відповідно, – перегляду й аналізу базових категорій професіоналізації особистості.

Аналіз наукових досліджень з проблеми професійного становлення особистості засвідчив цінність ряду зарубіжних теорій, в яких розкрито загальні психологічні аспекти професійної діяльності (В. Врум, Й. Голланд, Л. Грін, Д. Клаудер, Е. Лавлер, Ф. Мірвіс, К. Роджерс, Д. Пінк, І. Портер, Д. С'юпер, Р. Хейвігхерст, Д. Холл). Професійне становлення як феномен життєвого шляху особистості потрапило у фокус досліджень багатьох російських і вітчизняних вчених (І.М. Біла, О.О. Бодальов, А.С. Борисюк, М.Й. Боришевський, О.І. Бондарчук, В.В. Давидов, Е.Ф. Зеєр, Л.М. Карамушка, В.В. Клименко, Є.О. Климов, О.М. Кокун, М.А. Кузнецов, Т.В. Кудрявцев, О.О. Лаврентьева, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, В.Р. Міляєва, Л.М. Мітіна, Л.І. Мороз, В.Г. Панок, Н.А. Побірченко, Н.В. Пророк, В.В. Рибалка, В.В. Селіванов, В.А. Семиченко, О.Г. Солодухова, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, В.А. Толочек, Т.Б. Хомуленко, О.Р. Фонарьов, Н.В. Чепелева, О.В. Чуйко, Ю.М. Швалб, Т.Д. Щербан та ін.).

Наявні теорії професійного становлення особистості здебільшого пропонують ідеальну (нормативну) модель поступального руху особистості до досягнення професіоналізму в межах одного фаху. Однак розповсюдженість кризового характеру професіоналізації людини в сучасних соціально-економічних умовах вимагає зміщення акцентів з фахової діяльності на особистість як суб'єкта з розвиненою здатністю обирати, змінювати та реалізовувати власну стратегію поліпрофесійного становлення. Проблема суперечливого характеру професіоналізації особистості потребує вирішення вже на етапі її фахової підготовки.

Обґрунтування провідних психологічних аспектів фахової підготовки студентів здійснено у працях багатьох вітчизняних вчених. Розкрито зміст, умови та механізми професіогенезу особистості (Ж.П. Вірна, О.К. Дусавицький, В.П. Казьмирченко, О.М. Коқун, С.Д. Максименко, В.Р. Міляєва, Л.М. Мітіна, В.Г. Панок, М.І. Пірен, Н.А. Побірченко, Н.І. Пов'якель, Н.В. Пророк, О.Т. Ростунов, М.В. Савчин, В.А. Семиченко, О.П. Сергеєнкова, О.Г. Солодухова, Ю.Л. Трофімов, Н.В. Чепелєва, Т.Б. Хомуленко, Т.С. Яценко). Вагомим науковим внеском є акмеологічний підхід до становлення особистості як суб'єкта життєвого шляху (А.С. Борисюк, А.О. Деркач, В.Г. Зазикін, М.Г. Іванчук, В.В. Клименко, Н.В. Кузьміна, С.Л. Марков, В.О. Огнев'юк, Л.Е. Орбан-Лембрик, А.О. Реан, С.О. Сисоєва, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, О.Р. Фонарьов).

Психологічна наука збагачена дослідженнями парціальних аспектів професіогенезу особистості. Представлено вивчення змісту, функцій, засобів розвитку професійної компетентності та мотивації особистості (О.О. Біляковська, С.А. Єрохін, І.В. Зайцева, Н.М. Коломінський, О.М. Коқун, В.Р. Міляєва, Л.І. Мороз, В.А. Семиченко, Ю.М. Швалб), результати досліджень психологічних механізмів саморозвитку суб'єкта фахової діяльності, формування його професійного мислення, становлення професійної свідомості (Д.Є. Барашева, І.С. Вітенко, Л.В. Долинська, В.Л. Зливков, С.О. Мусатов, В.В. Москаленко, В.П. Москалець, М.В. Савчин, Н.І. Пов'якель, Н.Ф. Шевченко); розкрито питання формування професійних цінностей, духовності та психологічної культури фахівця (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, В.Г. Дуб, О.М. Копилова, Е.О. Помиткін, Ю.П. Потуй, Л.Є. Просандеєва, Г.К. Радчук, В.В. Рибалка, Л.З. Сердюк, М.О. Чаїнська), проблематику становлення професійної самосвідомості, рефлексії, Я-концепції та ідентичності фахівця (В.А. Демченко, І.А. Донченко, В.Л. Зливков, Р.В. Каламаж, Л.А. Кльоц, А.М. Лук'янчук, Л.А. Онуфрієва, О.В. Радзімовська, В.В. Фурман, І.О. Цибулько, В.І. Юрченко).

Теоретична та прикладна цінність зазначених вище наукових здобутків співіснує з дефіцитом досліджень проблеми становлення особистості фахівця в умовах суперечливого професійного самовизначення. Методологічним підґрунтям реалізації професійної підготовки закладами вищої освіти є компетентнісний підхід, який здебільшого традиційно втілюється у засвоєному випускником соціально визначеному наборі фахових знань, умінь і навичок, що забезпечують адаптацію особистості в межах певної спеціалізації. Результатом цього є суперечності між високим рівнем професійної компетентності та низьким рівнем фахової мотивації випускників закладів вищої освіти, проблеми недостатньо сформованої професійної самосвідомості та фахово значущих особистісних якостей. Розбалансований, дифузний характер професійного самовизначення особистості на етапі фахового навчання супроводжується низьким рівнем рефлексії її актуальних досягнень і потенційних можливостей,

неспроможністю приймати зважені рішення щодо подальшого професійного становлення та нести за них відповідальність.

Підсилює актуальність дослідження визначеної проблематики факт, що сьогодні вища освіта має не тільки дати студенту суму знань чи компетенцій, а й сформувати універсально значущі особистісні якості, які забезпечують готовність до професійної діяльності в динамічних соціально-економічних умовах. Особливо це важливо для майбутніх фахівців соціально-економічної сфери, підґрунтям професіоналізму яких є особистісні якості. Аналіз вітчизняних наукових джерел засвідчує, що в прямій постановці проблема становлення універсальних особистісних інваріант сучасного фахівця у системі вищої освіти не розроблена, хоча саме вона постає основним вузлом, де зосереджено розбіжності між практикою підготовки фахівця та його працевлаштуванням і конкретною професійною діяльністю. Актуальності набуває оновлення завдань і змісту психологічного супроводу професіоналізації особистості на етапі її фахової підготовки. Потребує вирішення проблема еkleктичності наукових підходів до результатів професіоналізації студентів.

Таким чином, невирішеність теоретичних питань становлення особистості фахівця в складних, суперечливих соціально-економічних умовах, недостатність методів і засобів моніторингу ефективності цього процесу в системі професійної підготовки зумовили вибір теми дисертаційного дослідження: **«Психологія становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в межах комплексної теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка «Філософські, освітологічні та методичні засади компетентісної особистісно-професійної багатoproфільної університетської освіти» (державний реєстраційний номер 0110U006274, 2010-2014 pp.) та комплексної науково-дослідної теми Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка «Особистість в умовах суспільних трансформацій сучасної України» (державний реєстраційний номер 0116U002960, 2015-2021 pp.).

Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 2 від 25 лютого 2016 р.) та узгоджена у бюро Міжвідомчої ради з координації досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 6 від 27 вересня 2016 року).

Об'єкт дослідження – професійне становлення особистості.

Предмет дослідження – становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму.

Мета дослідження – концептуальне обґрунтування теоретико-методологічних засад та емпіричне дослідження детермінант і змісту особистісного становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму.

Відповідно до мети дослідження поставлено такі **завдання**:

1. Узагальнити теоретико-методологічні засади вивчення особистості в її структурному та динамічному аспектах.
2. Здійснити аналіз наукових підходів до змісту, чинників і результатів професійного становлення особистості.
3. Розробити й обґрунтувати концептуальну модель впливу різновекторності універсуму на становлення особистості майбутнього фахівця.
4. Дослідити динаміку структурних компонентів особистості майбутнього фахівця соціономічної сфери в умовах його професійної підготовки.
5. Емпірично вивчити психолого-педагогічні чинники професійного становлення майбутнього фахівця соціономічної сфери.
6. Розробити, апробувати та впровадити в практику програму гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця в умовах професійного навчання.

У дослідженні було сформульовано **гіпотезу**:

1. Соціально-психологічні умови професіоналізації сучасного фахівця, зумовлені різновекторним впливом універсуму, детермінують суперечливий характер особистісно-професійного становлення.
2. Професійна підготовка є сензитивним етапом для становлення особистості фахівця як поліфакторного процесу, що відбувається під впливом універсуму.
3. Актуальним завданням підготовки сучасного фахівця постає формування універсально значущих особистісних якостей, які забезпечують його готовність до професійної діяльності в складних, нестабільних соціально-економічних умовах.
4. Успішність психологічного супроводу особистісно-професійного становлення майбутнього фахівця залежить від визнання й активізації його суб'єктності, розкриття та збагачення особистісного потенціалу, проектування перспектив професійного розвитку.

Концепція дослідження. *Перша група* положень авторської концепції розкриває проблему тлумачення особистості та її становлення. Особистість розглянуто як цілісну якість людини з потенціалом для вибору та відповідальності за нього, зумовленим системою її життєвих сенсів, в тому числі прагненням до самоактуалізації. Базовими інтегрованими компонентами структури особистості є її цілі, ресурси та Я-концепція. Становлення особистості позиційовано як первинний етап її розвитку, виявлення та збагачення потенціалу самореалізації, підґрунтя для досягнення зрілості.

Друга група положень обґрунтовує суперечливий характер становлення особистості сучасного фахівця в складних соціально-економічних умовах, яке вимагає удосконалення психологічного супроводу її професіоналізації вже на етапі фахової підготовки. Становлення фахівця розглянуто як процес,

зумовлений впливом зовнішнього чинника (загального універсуму) та власної психофізичної активності (особистісного універсуму). Вплив універсуму має різноспрямований характер, що викликає суперечливість становлення особистості фахівця. Розроблена теоретична модель інтегрує мету, вектори впливу, механізми, компоненти та результати становлення особистості фахівця в умовах професійної підготовки.

Третя група положень концепції обґрунтовує зміст і напрями гармонізації становлення особистості в умовах її професійної підготовки, доводить актуальність і прикладну значущість вирішення проблеми становлення універсальних особистісних інваріант майбутнього фахівця. Провідними векторами гармонізації становлення особистості фахівця в умовах професійної підготовки виокремлено індивідуалізацію, професіоналізацію й універсалізацію. Застосування рефлексивно-проектувальної освітньої технології та реалізація психологічного супроводу професіоналізації студентів сприятиме оптимізації особистісних індикаторів їх фахового становлення, зокрема психологічної готовності до професійної діяльності, фахової Я-концепції, професійного універсуму.

Теоретико-методологічні засади дослідження складають: загально-психологічні положення про сутність і розвиток особистості як суб'єкта життєдіяльності (К.О. Альбуханова-Славська, О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, А.В. Брушлінський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.О. Моляко, В.Ф. Моргун, В.В. Рибалка, К. Роджерс, С.Л. Рубінштейн, О.П. Саннікова, В.А. Семиченко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Т.Б. Хомуленко, К.Г. Юнг, Т.С. Яценко); концепція діяльнісного опосередкування особистісного становлення та розвитку (Я.О. Гошовський, В.В. Давидов, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, В.А. Семиченко); філософське тлумачення поняття універсуму та його взаємодії з особистістю (В.Є. Гарпушкін, О.Г. Донський, Т.О. Єфременко, Е. Муньє, О.Г. Найдьонов, М.Р. Рібаков, Є.І. Суїменко); синергетичний підхід до становлення та розвитку особистості (Б.П. Білоусов, А.М. Жаботинський, О.М. Князева, С.П. Курдюмов, М.М. Моїсєєв, І.Р. Пригожин, Г. Хакен, М.-Л.А. Чєпа); наукові уявлення про особистість професіонала й закономірності її розвитку (В.А. Бодров, А.О. Деркач, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, Г.В. Ложкін, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна, В.О. Моляко, Д. Пінк, Ю.П. Поваренков, Н.В. Пророк, Д. С'юпер, О.Р. Фонарьов, Р. Хейвігхерст, Д.Холл, Д. Холланд, В.Д. Шадріков); психологічні концепції професійного становлення майбутнього фахівця (О.Ф. Бондаренко, О.І. Бондарчук, Ж.П. Вірна, Н.Ю. Воляннюк, Л.В. Долинська, Е.Ф. Зеєр, Є.О. Климов, О.М. Кокун, Л.І. Мороз, Н.І. Пов'якель, Г.К. Радчук, В.А. Семиченко, О.П. Сергеєнкова, Н.В. Чєпєлєва, О.В. Чуйко, Ю.М. Швалб, Т.Д. Щєрбан); концептуальні положення особистісно орієнтованого (М.І. Алексєєв, О.Г. Асмолов, І.Д. Бєх, Г.О. Балл, С.У. Гончаренко, О.М. Пєхота, В.О. Моляко, В.В. Рибалка, Т.М. Титаренко, І.С. Якиманська) та компетентнісного підходів до розвитку

особистості (А.О. Деркач, Н.О. Євдокимова, І.О. Зимня, Н.В. Кузьміна, Л.М. Мітіна, Л.А. Петровська, Дж. Равен, Р. Уайт).

Організація дослідження. Дослідження реалізовано впродовж трьох етапів. На першому (2012-2013 рр.) – здійснено теоретико-методологічний аналіз наукових джерел, побудовано й обґрунтовано модель становлення особистості фахівця, розроблено методологію емпіричного дослідження та сформовано комплекс діагностичних методик.

Другий етап (2014-2016 рр.) забезпечував на підґрунті проведеного констатувального експерименту дослідження чинників, умов і структурних компонентів особистісно-професійного становлення майбутніх фахівців соціономічної сфери.

На третьому етапі (2017-2018 рр.) розроблено й апробовано програму гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця, а також узагальнено результати дисертаційного дослідження.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та розв'язання поставлених у роботі завдань був застосований комплекс методів, до якого увійшли:

- *теоретичні методи* (аналіз наукових джерел і систематизація психологічних даних за темою дослідження, узагальнення теоретико-методологічних підходів до проблеми, теоретичне моделювання);
- *емпіричні методи* – психодіагностичні методи, використані з метою вивчення:
  - а) цільового компоненту особистості майбутнього фахівця (авторська анкета, методика вивчення мотивів учбової діяльності, методика самооцінки професійних цінностей);
  - б) ресурсного компоненту особистості майбутнього фахівця (методика «САМОАЛ», опитувальник самооцінки рівня рефлексії);
  - в) Я-концепції як компоненту особистості майбутнього фахівця (опитувальник професійного образу «Я», методика вивчення професійної самооцінки, авторська анкета);
  - г) чинників, умов і провідних характеристик професійного становлення майбутніх фахівців (анкети для студентів і викладачів, методика діагностики рівня та типу професійного становлення студентів, методика діагностики рівня сформованості професійного універсуму майбутнього фахівця);
- *статистичні методи*:
  - а) кореляційний, факторний, дисперсійний аналізи для вивчення факторів і умов професійного становлення особистості, що здійснювався за допомогою пакету статистичних програм SPSS 19.0;
  - б) описова і порівняльна статистика задля виокремлення та диференціації психологічних особливостей особистісно-професійного становлення майбутніх учителів, психологів і юристів, непараметричний метод для перевірки ефективності формуального впливу;

- *методи психолого-педагогічного супроводу* особистісно-професійного становлення студентів: психологічні вправи, консультування, групові дискусії, метод проектів, рольові й ділові ігри, індивідуальні навчально-дослідні завдання.

Емпіричною базою дослідження постали Київський університет імені Бориса Грінченка та Класичний приватний університет (м. Запоріжжя). Загальний обсяг дослідницької вибірки становить 1261 особу. На констатувальному етапі у дослідженні взяли участь 487 викладачів і 589 студентів першого-шостого курсів, у формувальному експерименті були задіяні 185 студентів першого, третього та четвертого курсів Київського університету імені Бориса Грінченка.

Достовірність і надійність отриманих результатів забезпечено методологічною обґрунтованістю вихідних теоретичних положень, різнобічним аналізом предмету дослідження, відповідністю методів дослідження його меті та завданням, репрезентативністю експериментальної вибірки, поєднанням якісного та кількісного аналізів емпіричних даних з їх достатнім обсягом, коректним застосуванням методів математичної статистики із залученням комп'ютерних програм їх опрацювання.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що в роботі:

- *вперше*: побудовано модель становлення особистості фахівця в умовах професійної підготовки, що включає вплив універсуму як простору взаємодії особистості з соціумом і деталізує вектори, компоненти, механізми та психічні новоутворення особистісно-професійного становлення студента; виділено й описано рівні та типи професійного становлення майбутніх фахівців; теоретично обґрунтовано й емпірично досліджено професійний універсум, деталізовано його структурні компоненти як універсальні особистісні інваріанти майбутнього фахівця; визначено факторну структуру професійного становлення майбутніх фахівців соціономічної сфери, яка містить зовнішню стимуляцію, внутрішню мотивацію, рефлексію професійного розвитку, відкритість до особистісного розвитку, засади фахової спрямованості та соціальні маркери професійної успішності; створено рефлексивно-проектувальну психолого-педагогічну технологію як засіб активізації суб'єктності майбутніх фахівців та їх поліпрофесійного становлення;
- *поглиблено та розширено*: уявлення про сценарії професіоналізації особистості в умовах суперечливого фахового самовизначення шляхом виокремлення трьох альтернативних векторів професіоналізації на етапі оптації; розуміння змісту особистісного становлення майбутнього фахівця шляхом доповнення його руху вектором універсалізації; уявлення про кризи професійного навчання через виявлення кризи фахової ідентифікації, яку переживають випускники магістратури;
- *набули подальшого розвитку*: уявлення про специфіку фахового становлення студентів під час здобуття ними освітнього рівня бакалавра та

магістра через дослідження динаміки структурних компонентів особистості майбутнього фахівця; положення про засоби психологічного супроводу професіоналізації студента шляхом створення й апробації програми гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця, яка полягає в узгодженні внутрішніх (психічних) і зовнішніх (соціальних) умов становлення фахівця та у збалансуванні структурних компонентів його особистості;

- *вдосконалено* засоби психологічного дослідження професіоналізації особистості на етапі її фахового навчання, в межах чого розроблено та верифіковано методичку діагностики типу та рівня професійного становлення студентів, а також методичку дослідження рівня сформованості професійного універсуму майбутнього фахівця.

Теоретичне значення дослідження полягає у виявленні специфіки впливу різновекторності універсуму на становлення особистості фахівця, аналізі психологічних проблем професійного самовизначення особистості. Розроблення й обґрунтування змісту поняття професійного універсуму дозволяє прогнозувати й реалізовувати вектор формування універсальних особистісних інваріант майбутнього фахівця в освітньому середовищі ЗВО. Також поглиблено, систематизовано й узагальнено знання чинників, механізмів і напрямів професійного становлення особистості в умовах фахового навчання. Розроблено модель становлення особистості фахівця в умовах професійної підготовки, яка деталізує мету, вектори впливу, механізми, компоненти та результати професіоналізації студентів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливостях використання теоретико-емпіричних положень дисертації для організації навчально-професійної діяльності студентів і цілеспрямованому супроводі їх особистісно-фахового становлення шляхом впровадження в освітню практику закладів вищої освіти рефлексивно-проектувального навчання. Створені методички діагностики рівня, типу професійного становлення студентів і діагностики рівня сформованості професійного універсуму майбутнього фахівця, розроблена анкета визначення чинників, джерел і перешкод професійного становлення студентів, а також навчально-методичний посібник «Атлас професіоналізації майбутнього фахівця» можуть використовуватись викладачами та кураторами для дослідження успішності особистісно-професійного становлення студентів. Апробована програма гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця може бути використана для психолого-педагогічного супроводу професіоналізації студентів.

Зміст теоретичних і практичних напрацювань дисертації може використовуватися у викладанні навчальних дисциплін «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Педагогічна психологія», «Психологія вищої школи», «Психологія професійної самореалізації» студентам, що навчаються за спеціальністю «Психологія», студентам

педагогічних спеціальностей, а також слухачам курсів підвищення кваліфікації.

Результати дисертаційного дослідження **впроваджені** в освітній процес Київського університету імені Бориса Грінченка (довідка № 21-11 від 18.04.2018 р.), Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського (довідка № 103-10/412 від 18.04.2018 р.), Хмельницького національного університету (довідка № 42 від 25.05.2018 р.), Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (довідка № 38 від 23.04.2018 р.), Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (довідка № 01/10-355 від 18.04.2018 р.), Мукачівського державного університету (довідка № 835 від 16.05.2018 р.), Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка № 39/18 від 25.05.2018 р.), Херсонського державного університету (довідка № 01-31/906 від 30.05. 2018 р.), Одеського національного університету імені І.І. Мечникова (довідка № 08.62-01-978 від 6.06.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Результати дисертаційного дослідження є самостійним внеском автора у вирішення проблеми становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму. У трьох спільних з О.П. Сергеєнковою публікаціях особистий доробок здобувача становить 50% змісту. Ідеї співавтора опублікованих праць у дисертації не використовуються.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження були обговорені на засіданнях кафедри загальної, вікової та педагогічної психології Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка, а також презентовані на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях і семінарах, зокрема: XVII Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми і перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД» (Переяслав-Хмельницький, 2013); V Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія переживання кризових подій» (Ніжин, 2014); IX Міжнародній науково-практичній конференції «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2014); XXVI Міжнародній науково-практичній конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (Запоріжжя, 2014); II Міжнародній науково-практичній конференції «Значимість психології в сучасному суспільстві» (Одеса, 2015); IV Міжнародній науковій інтернет-конференції «Інновації та традиції в сучасній науковій думці» (Київ, 2015); II Міжнародній науково-практичній конференції «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід» (Харків, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук: актуальні питання теорії і практики» (Одеса, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія та педагогіка: методика та проблеми практичного застосування» (Львів, 2015); II Міжнародному науково-практичному семінарі «Можливості активізації

ментальних ресурсів особистості» (Рига, 2015); X Міжнародній науково-практичній конференції «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2015); III Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства» (Кременчук, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Практична педагогіка та психологія: методи і технології» (Запоріжжя, 2016); Міжнародній науковій конференції «Педагогіка у міждисциплінарному вимірі: від традицій до інновацій» (Київ, 2016); III Міжнародній науково-практичній конференції «Генеза буття особистості» (Київ, 2016); XI Міжнародній науково-практичній конференції «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» (Київ, 2016); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічні науки: проблеми та перспективи» (Запоріжжя, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія та педагогіка: необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні» (Львів, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук» (Одеса, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Психологічні основи здоров'я, освіти, науки та самореалізації особистості» (Рівне, 2017); International scientific and professional conference «Science without boundaries – development in 21st century» (Budapest, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю «Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності» (Тернопіль, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі» (Мукачево, 2017); Всеукраїнському науково-практичному семінарі «Психологічне забезпечення інноваційних технологій підготовки фахівців у освітньо-професійному просторі вишу» (Кам'янець-Подільський, 2017); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Інноваційні технології в роботі практичного психолога» (Суми, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем виховання і освіти» (Харків, 2017), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Соціальне становлення особистості в умовах суспільних трансформацій: наукові підходи та сучасні практики» (Київ, 2017), VIII Всеукраїнських психолого-педагогічних читаннях, присвячених пам'яті Б. О. Федоришина (Київ, 2018), Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень» (Київ, 2018).

Кандидатську дисертацію на тему: «Психологічні особливості формування самооцінки майбутніх учителів в умовах криз професійного навчання» було захищено у 2012 році у спеціалізованій вченій раді К 26.133.04 Київського університету імені Бориса Грінченка за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовувалися.

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у 54 публікаціях. Серед них – 1 одноосібна монографія; 17 статей, опублікованих у наукових фахових виданнях, які включені до затвердженого МОН України переліку; 6 статей у наукометричних і зарубіжних періодичних виданнях; 1 одноосібний навчально-методичний посібник. Крім того, опубліковано 9 статей апробаційного характеру та 20 тез у збірниках матеріалів конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, шести розділів, висновків, списку використаних джерел (477 найменувань, з них 42 – іноземною мовою) та 5 додатків на 24 сторінках. Рукопис нараховує 522 сторінки, обсяг основного тексту становить 425 сторінок. Робота містить 80 таблиць на 70 сторінках і 34 рисунки на 34 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, зазначено об'єкт, предмет, мету та завдання, сформульовано гіпотезу та концепцію дослідження, презентовано теоретико-методологічні засади та методи дослідження, висвітлено наукову новизну, теоретичне та практичне значення, подано дані про апробацію і впровадження результатів дослідження, кількість наукових праць, що висвітлюють зміст дисертації, та зазначено інформацію щодо структури й обсягу роботи.

У **першому розділі** «Гене́за поняття особистості в системі наукового знання» викладено результати здійсненого теоретико-методологічного аналізу тлумачень поняття особистості зарубіжними та вітчизняними психологами, охарактеризовано альтернативні підходи до її психологічної структури, розкрито співвідношення між поняттями «індивід», «особистість», «індивідуальність», виокремлено чинники та механізми становлення особистості.

Огляд наукових джерел засвідчив складність тлумачення поняття особистості, зумовлену багатовимірністю, різноманітністю та поліфункціональністю її проявів. Психологічний аналіз життєдіяльності людини базується на застосуванні щодо неї трьох взаємопов'язаних категорій – «індивід», «особистість» та «індивідуальність». Найбільш узагальненою характеристикою особистості, спільною для альтернативних наукових підходів, є її розуміння як вищої психологічної якості людини, що набувається у процесі онтогенетичного розвитку.

Американські та європейські психологи тлумачать особистість через призму її ключових характеристик і чинників становлення. Відповідно, фігурують такі провідні особистісні характеристики, як: прагнення до вдосконалення, рух до досягнення особистісно значущих життєвих цілей (А. Адлер), розширення усвідомлюваного соціального кругозору та радіусу суспільної взаємодії (Е. Еріксон), здатність до саморегуляції шляхом прогнозу наслідків власних дій (А. Бандура, Дж. Ротттер), прагнення

розуміти, інтерпретувати, передбачати та контролювати світ своїх особистих переживань (Дж. Келлі). Представники гуманістичної психології розглядають особистість як єдину, унікальну й організовану цілісність з пріоритетом позитивної творчої сили, що втілюється у прагненні до самоактуалізації (А. Маслоу), наголошують на необмеженому потенціалі особистості для самовдосконалення, який виражається в унікальному досвіді сприймання людиною себе й оточення (К. Роджерс). Аксиологічною платформою вивчення особистості постають ідеї екзистенційної теорії про те, що провідним мотивом людської поведінки та розвитку є пошук сенсу життя – Логосу, який робить її життя цілеспрямованим і керованим (В. Франкл).

Спільною для дослідників особистості впродовж радянського періоду є підтримка ідеї її цілісності та втілення у конкретної людини через індивідуальність (Б.Г. Ананьєв), тенденція підкреслення вагомості формування особистості шляхом впливу соціального фактору (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк) та значення діяльності самої людини (О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн), обґрунтування принципів детермінізму, єдності свідомості та діяльності, розвитку (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонт'єв, С.Л. Рубінштейн).

Вітчизняними психологами напрацьовано ряд цінних ідей щодо змісту поняття особистості: її тлумачення як складної системи, здатної до саморозвитку, моделювання та реалізації власної генези (С.Д. Максименко); розуміння особистості як людини, що активно опановує та свідомо перетворює природу, суспільство і саму себе, яка має унікальне динамічне співвідношення просторово-часових орієнтацій, потребово-вольових переживань, змістовних спрямованостей, рівнів опанування і форм реалізації діяльності (В.Ф. Моргун); бачення особистості соціально, культурно та індивідуально, антропологічно зумовленою системою вищих психічних властивостей, що визначається залученістю людини до оволодіння і створення суспільних, культурних, історичних, вітальних, власне особистісних цінностей (В.В. Рибалка).

Українські вчені підкреслюють соціальність, активність і динамічність як ключові характеристики особистості (С.Д. Максименко, П.В. Лушин, В.В. Рибалка, Т.М. Титаренко). Об'єктивна неминучість суспільних трансформацій і суб'єктивна даність особистісних випробувань розглядається з позиції їх профіцитарних можливостей впливу – тобто ресурсу, платформи для самовдосконалення та саморозвитку особистості (П.В. Лушин), а вона сама постає інструментом оволодіння власною поведінкою та життям, власним майбутнім (Т.М. Титаренко).

На підґрунті теоретичного аналізу тлумачимо *особистість* як набуту, соціально зумовлену якість індивіда, що характеризується цілісністю, неповторністю, здатністю та прагненням до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції. Особистості властиві динамічність (мінливість, розвиток), рефлексивність (самоусвідомлення),

інтенціональність (система намірів, прогностичність буття). Особистість має ресурси для вибору та відповідальності за нього, зумовлені системою її життєвих сенсів, в тому числі прагненням до самоактуалізації.

Результатом становлення та відображення ускладнення особистості є її психологічна структура, що розуміється як система взаємопов'язаних ієрархізованих компонентів чи підсистем. Зарубіжні персонологічні теорії пропонують ряд альтернативних підходів до виокремлення компонентів особистості, як-то: Ід (Воно), Его (Я) та Суперего (Над Я), що конфліктно співіснують (З. Фройд); Его, особисте несвідоме та колективне несвідоме, які є по суті автономними, але і взаємодіючими сферами психіки (К.Г. Юнг); реальне «Я» й ідеальне «Я», що загалом мають конфліктний характер стосунків (К. Хорні); особисті диспозиції та пропріум (Г. Олпорт); особистий досвід з ядровим компонентом – Я-концепцією (К. Роджерс).

Радянськими психологами виокремлено структуру особистості на підґрунті виявів психіки людини та її зовнішніх соціальних зв'язків. У структурі особистості виділено інтеріндивідну підструктуру як сукупність соціального статусу, зв'язків і стосунків (Б.Г. Ананьєв); три основні параметри особистості, як-то широту зв'язків людини зі світом, ступінь ієрархізованості діяльностей, а також загальну структуру мотиваційних ліній (О.М. Леонтьєв); мотивацію, здібності та характер як вияв закріплених стрижневих якостей (С.Л. Рубіншейн).

Встановлено, що сучасні вітчизняні психологи, зберігаючи традиції системно-діяльнісного підходу, перейшли на багаторівневі підходи до тлумачення структури особистості, як-то моністична концепція багатовимірної структури особистості (В.Ф. Моргун); тривимірна психологічна структура особистості з ортогональним принципом зв'язку (В.В. Рибалка); багатовимірна модель структури особистості (О.П. Саннікова). Відповідно, структура особистості поєднує її соціальні, психологічні та психофізіологічні характеристики, зберігаючи динамічний, багаторівневий і водночас цілісний характер. Ядром особистості постає її Я-концепція.

На підґрунті аналізу наукових джерел виявлено розбіжності у тлумаченні процесу становлення особистості: 1) як компоненту процесу розвитку (Л.С. Виготський, Є.І. Ісаєв, В.І. Слободчиков), 2) синоніму розвитку (Е. Еріксон, М.В. Ретівих, К. Роджерс, В.Д. Симоненко), 3) початкового етапу особистісного розвитку (В.В. Клименко, С.Д. Максименко, О.Р. Фонарьов). *Становлення особистості* визначено нами як первинний етап її розвитку, виявлення та збагачення потенціалу самореалізації, підґрунтя для досягнення зрілості. Психічний розвиток індивіда постає платформою і механізмом становлення особистості, а вираження та збагачення індивідуальності розглядається як супровідний процес.

Чинниками становлення особистості виокремлено індивідні характеристики, соціальний вплив та її активність, що виражається в

діяльності (О.Г. Асмолов, Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн), а рушійними силами – внутрішні суперечності (Г.С. Костюк) та прагнення до гармонії (А.Н. Авер'янов, Л.І. Анциферова, В.Г. Асєєв). На підставі узагальнень наукових позицій вітчизняних і зарубіжних вчених (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, С.Д. Максименко, А.В. Петровський, Т.М. Титаренко, Д. Шеффер) провідними характеристиками процесу становлення особистості встановлено цілісність, інтегративність, неперервність, гетеросинхронність, відкритість, наступність та універсальність.

У другому розділі – **«Теоретико-методологічні засади становлення особистості в професійному просторі»** – розкрито психологічний зміст професіоналізації особистості, диференційовано поняття «професіогенез», «професіоналізація», «професійне становлення» та «професійний розвиток», проаналізовано зарубіжні та вітчизняні психологічні теорії професійного становлення особистості, виокремлено показники успішності професіогенезу особистості на етапі її фахової підготовки.

Внаслідок аналізу наукових джерел підтверджено, що провідним аспектом соціалізації особистості юнацького та раннього дорослого віку є професіоналізація як процес засвоєння особистістю фахових знань, умінь і навичок (В.О. Бодров, В.М. Дружинін, Є.О. Клімов, Т.В. Кудрявцев, М.С. Пряжніков, А.О. Реан, Д. С'юпер, К.Г. Юнг), розвиток професійно значущих якостей та засвоєння суспільної діяльності (Е.Ф. Зеєр, О.Т. Ростунов), становлення суб'єкта фахової діяльності під впливом пізнання, спілкування та праці (А.О. Деркач, В.Г. Зазикін, О.М. Кокун, С.Д. Максименко, А.К. Маркова, Ю.П. Поваренков).

Зафіксовано два базові підходи щодо тлумачення сутності професіоналізації особистості. В межах першого, зміст якого ми поділяємо, професійне становлення особистості визначається її розвитком і саморозвитком (Н.В. Кузьміна, О.М. Кокун, Л.М. Мітіна, В.Ф. Моргун, Ю.П. Поваренков, О.Р. Фонарьов). Інший підхід характеризує професіоналізацію як «вписування» людини в систему професійної діяльності шляхом опанування, засвоєння її змісту (В.О. Бодров, Ф. Парсонс, О.Т. Ростунов, Д. Холланд, В.Д. Шадріков).

Професійне становлення позиціюється як початковий етап професіогенезу особистості, що базується на її входженні в професійне середовище, засвоєнні фахового досвіду, оволодінні стандартами та цінностями професійного співтовариства, і забезпечує надалі професійний розвиток і самореалізацію суб'єкта фахової діяльності (С.Д. Максименко, Л.М. Мітіна, О.Р. Фонарьов). Професійне становлення активно розгортається під час здобуття особистістю фахової освіти.

Підготовка студента до фахової діяльності розглядається у ракурсі становлення його особистості, оскільки професійне становлення студента першочергово є особистісним (Е.Ф. Зеєр, В.Г. Панок, Н.А. Побірченко, Л.Г. Подоляк, Н.В. Пророк, О.П. Сергєєнкова, В.А. Толочек, Н.В. Чепелева,

В.І. Юрченко). *Становлення фахівця* тлумачиться як процес прогресивного перетворення структури особистості, спрямований на формування системи особистісно значущих і професійно важливих якостей, опанування професійної діяльності під впливом соціальних дій і завдяки різним формам власної активності суб'єкта.

Професійна підготовка майбутніх фахівців базується на структурно-функціональних засадах їх навчально-професійної діяльності, сукупності фахово орієнтованих дій, операцій, змістовому наповненні рефлексією, самооцінкою та самоконтролем, моніторингом прийняття професійно значущих рішень, сприятливим емоційно-вольовим супроводом і відповідними комунікативними та поведінковими актами (Е.Ф. Зеєр, М.І. Дьяченко, Л.А. Кандилович, П.В. Лушин, В.Г. Панок, Ю.П. Поваренков, Л.Г. Подоляк, В.А. Семиченко, Ю.М. Швалб, В.І. Юрченко).

Провідними показниками успішності професіоналізації особистості на етапі її фахової підготовки виокремлено професійну компетентність (Н.В. Кузьміна, А.К. Маркова, В.Р. Міляєва, Л.І. Мороз, Л.Г. Подоляк, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева) і спрямованість (О.М. Леонт'єв, А.К. Маркова, В.Г. Панок, Л.Г. Подоляк, В.А. Семиченко, Т.Б. Хомуленко, В.І. Юрченко), розвинену фахову свідомість і самосвідомість (І.Д. Бех, М.Й. Боришевський, М.Ю. Варбан, І.А. Донченко, Р.В. Каламаж, Г.В. Католик, Л.А. Кльоц, О.Г. Мороз, О.С. Падалка, В.В. Фурман, Н.Ф. Шевченко, В.І. Юрченко), професійно значущі цінності (Г.К. Радчук, М.І. Чаїнська, О.Р. Фонарьов, Ю.М. Швалб) та особистісні якості (Ж.П. Вірна, Г.М. Дубчак, М.І. Дьяченко, Е.Ф. Зеєр, Л.А. Кандилович, Н.М. Коломінський, В.Г. Панок, В.А. Цвик), особистісну зрілість (О.В. Чуйко), професійну індивідуальність (О.П. Сергеєнкова) й фахову ідентичність (Г.В. Гарбузова, Т.В. Румянцева, Л.Б. Шнейдер). Презентація цих індикаторів відображає ідеальну модель поступального руху суб'єкта до досягнення професіоналізму, яка неприйнятна для аналізу та дослідження суперечливого, кризового чи хибного сценаріїв професійного самовизначення особистості. Актуальним визнано оновлення методологічного підґрунтя проблеми становлення особистості фахівця в контексті різновекторного впливу універсуму.

У третьому розділі – **«Різновекторність універсуму як умова становлення особистості сучасного фахівця»** – досліджено феномен універсуму як філософсько-психологічної категорії, розкрито історичну динаміку його тлумачення, здійснено змістову диференціацію понять «універсум» і «особистісний універсум», проаналізовано психологічні засади впливу різновекторності універсуму на професійне становлення особистості, наведено й охарактеризовано теоретичну концепцію становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму.

На підґрунті аналізу філософських джерел зафіксовано історичну зміну парадигми універсалізму, ключовою дефініцією якої є *універсум*, тобто світ як ціле або ж сукупність всіх світів. У *онтологічному* контексті універсум

тлумачиться як всеосяжне буття в його єдності, повноті, самодостатності та потенційності, якому властиві рух, суперечливість, відносна ієрархічна впорядкованість частин, їх рівна значущість для гармонії і стійкості цілого (О.П. Блаватська, О.Г. Донський, О.А. Івін, В.Ф. Константинов). У *гносеологічному* значенні універсум позиціюється як сукупність всіх логічно можливих тобто осмислених несуперечливим чином фактів або зв'язків без вказівки на онтологічну реалізацію якої-небудь з цих можливостей (Л.Ф. Іль'чов, С.М. Ковальов, В.Г. Панов, П.М. Федосєєв).

Синергетичний підхід підкреслює складність, системність, самоорганізацію та відкритість до розвитку як провідні ознаки універсуму (Б.П. Білоусов, А.М. Жаботинський, О.М. Князева, С.П. Курдюмов, М.М. Моїсєєв, І.Р. Пригожин, Г. Хакен). Ядром гуманістичного універсалізму постає людина як потенційна універсальність з основною суперечністю її буття – між цією універсальністю та реальною індивідуалізацією (В.Є. Гарпушкін, С.В. Каменєв, Е. Муньє, О.Г. Найдьонов, М.С. Рибаків). Образ універсуму людини підкреслює ідею цілісності її особистості, симбіоз актуального та потенційного, поєднання кризових і стабільних періодів розвитку (Т.О. Єфременко, Є.І. Ісаєв, В.І. Слободчиков, Є.І. Суїменко, М.-Л. Чепа).

Встановлено, що універсум асоціюється з полем взаємодії людини та соціуму, а її соціалізацію доречно тлумачити як організований взаємоперехід об'єктивних суспільних відносин в специфічні внутрішні психологічні продукти людини (В.Є. Гарпушкін, С.В. Каменєв, Е. Муньє, В.В. Нікандров). Оскільки феномен універсуму характеризується такими сутнісними ознаками, як цілісність, універсальність, динамічність і самоорганізація, то всі його структурні рівні відносно самостійні та рівноцінні. При цьому попередні рівні включаються в наступні у найбільш розвиненій, універсальній формі, в результаті чого особистісне становлення, в тому числі й професіоналізація, постає не просто як зміна нижчого вищим, але як процес універсалізації при збереженні попередніх форм буття в наступних. Саме категорія універсальності (всеосяжності) об'єднує ідею взаємодії світу професій і людини в синергійному розумінні. Водночас універсальність людини як носія універсуму полягає в тому, що вона здатна в будь-якій діяльності досягти цілісного, всебічного самоздійснення.

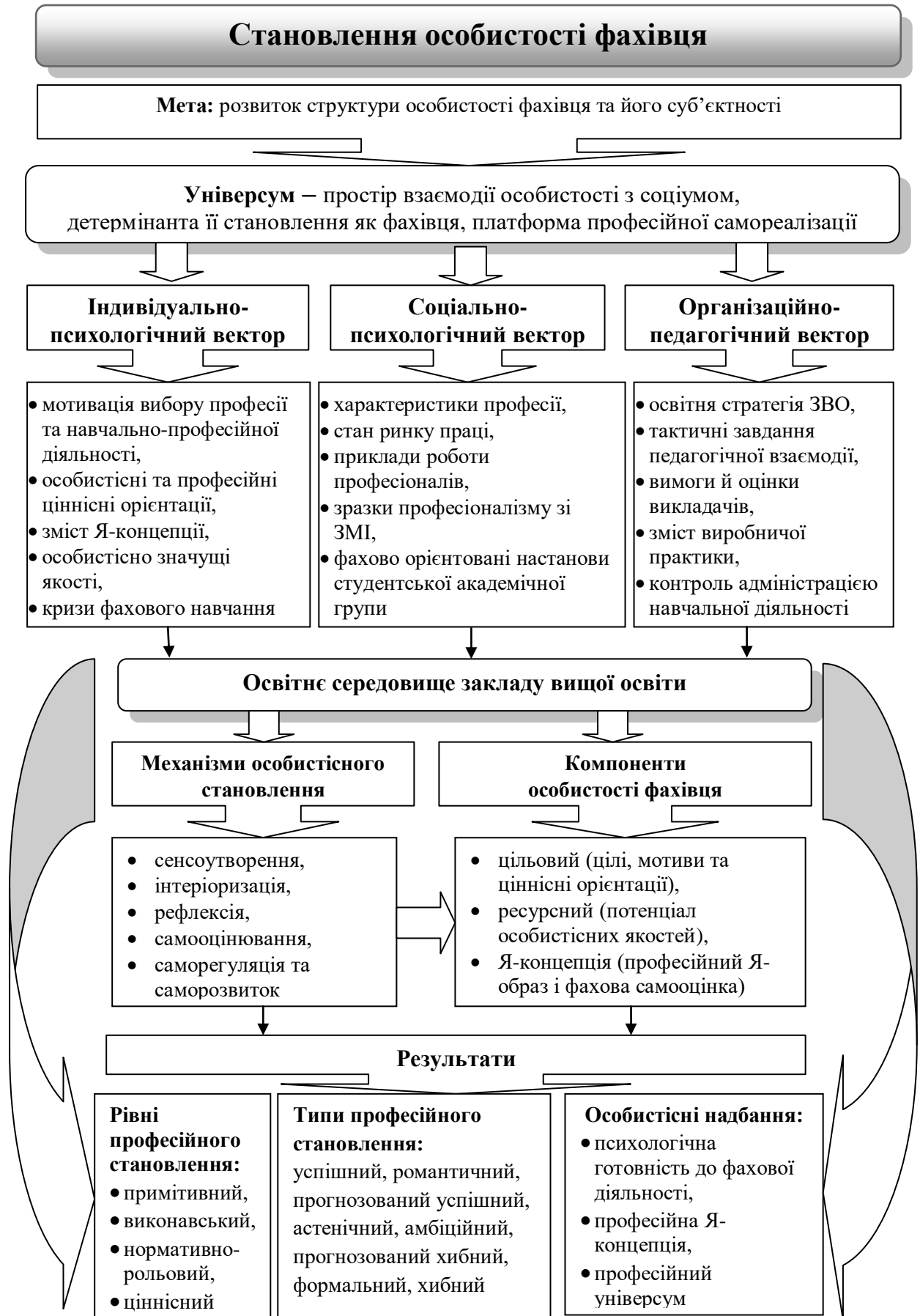
Різновекторність універсуму тлумачиться нами як його провідна характеристика, що виражається у різній спрямованості напрямів впливу на людину. Доведено, що становлення особистості фахівця є поліфакторним процесом, який відбувається під впливом зовнішнього чинника (загального універсуму) та власної психофізичної активності (особистісного універсуму). Різноспрямований характер впливу універсуму на особистість провокує суперечливість її становлення як фахівця (Е.Ф. Зеєр, А.К. Маркова, З.І. Рябікіна, Т.М. Титаренко, Н.Ф. Шевченко). Водночас саме різновекторність зовнішніх і внутрішніх чинників становлення постає опертям для вагомих перетворень особистісного універсуму. *Особистісний*

універсум – повний спектр психічних проявів особистості, який характеризується інтегрованістю, універсальністю, динамічністю та самоорганізацією. Взаємодія особистості з універсумом спрямовується на досягнення нею стану цілісності, прояв власного буття в реальності, актуалізацію «Я» в потенційній нескінченності.

Розроблена нами теоретична модель становлення особистості фахівця (рис. 1) відображає різновекторність і поліфункціональність цього процесу. Модель містить теоретичне та технологічне підґрунтя становлення особистості фахівця, втілене у цільовому, процесуальному та результативному компонентах. Стратегічною метою становлення особистості на етапі фахового навчання є розвиток її структури та провідної характеристики – суб'єктності. Особистість як суб'єкт професійного становлення розуміється як відповідальна людина, що свідомо визначає його мету й обирає засоби, потрібні для її реалізації; співвідносить свої бажання і можливості з професійно орієнтованими цілями; виконує свої рішення, долаючи опір внутрішніх і зовнішніх перешкод; оцінює результати своєї діяльності. При цьому універсум постає простором взаємодії особистості з соціумом, детермінантою її становлення як фахівця, платформою подальшої професійної самореалізації.

Виокремлено три вектори впливу універсуму на становлення особистості – соціально-психологічний, організаційно-педагогічний та індивідуально-психологічний. Соціально-психологічний вектор об'єднує найбільш загальні аспекти соціального впливу на становлення особистості майбутнього фахівця. Організаційно-педагогічний вектор проявляється через цілеспрямований вплив закладу вищої освіти на процес становлення особистості фахівця, а індивідуально-психологічний вектор зосереджує характеристики майбутнього фахівця, найбільш значущі для його становлення. Провідними механізмами, що забезпечують становлення особистості фахівця під час професійної підготовки, є сенсоутворення, інтеріоризація, рефлексія, самооцінювання, саморегуляція та саморозвиток. Внаслідок дії цих механізмів формуються та проявляються базові компоненти структури особистості фахівця – цілі, ресурси та Я-концепція.

Узагальненими індикаторами успішності професіоналізації майбутнього фахівця постають рівень і тип його професійного становлення. На підґрунті сформованості структурних компонентів особистості майбутнього фахівця виокремлено такі рівні професійного становлення студентів, як примітивний, виконавський, нормативно-рольовий і ціннісний. Найнижчим рівнем є *примітивний*, що характеризується несформованою професійною мотивацією, латентними особистісними ресурсами, які епізодично використовуються у процесі опанування майбутнього фаху та нерозвиненою професійною Я-концепцією. Для *виконавського* рівня властива зовнішня стимуляція фахового навчання студента поряд з його слабо вираженою Я-концепцією. Особистісні ресурси використовуються здебільшого на репродуктивному рівні.

Рис. 1. Модель становлення особистості фахівця в умовах професійної підготовки

Нормативно-рольовий рівень втілюється у вираженому інтересі майбутнього фахівця до професії й активізованих особистісних ресурсах на тлі недостатньо розвиненої професійної Я-концепції та супроводжується орієнтацією на зовнішні норми та стандарти фахової діяльності. Провідними характеристиками *ціннісного* рівня професійного становлення студента є його стійка професійно орієнтована мотивація, збалансовані особистісні ресурси, що досягають творчого рівня, і розвинена професійна Я-концепція.

За ознакою вираженості структурних компонентів особистості фахівця виокремлено такі типи його професійного становлення, як успішний, романтичний, прогнозований успішний, астеничний, амбіційний, прогнозований хибний, формальний, хибний. Результативний компонент моделі також відображений у провідних особистісних надбаннях майбутнього фахівця, які формуються на етапі його навчання у ЗВО, а саме психологічній готовності до професійної діяльності, позитивній фаховій Я-концепції та професійному універсумі. *Професійний універсум* тлумачиться нами як психічне надбання випускника закладу вищої освіти, що проявляється у здатності та готовності до побудови альтернативних сценаріїв особистісно-професійної самореалізації. Професійний універсум містить такі структурні компоненти, як мотиваційний, що втілюється у прагненні до самоактуалізації, когнітивний, що виражається у рефлексивності, афективно-вольовий з відповідальністю як його уособленням, і поведінковий, що передбачає розвинену гнучкість особистості. Вивчення динаміки професійного універсуму майбутніх фахівців упродовж їх професійного навчання постає важливим науковим завданням.

У четвертому розділі – «**Структурна характеристика особистості майбутнього фахівця**» – викладено результати емпіричного дослідження структурних компонентів особистості майбутнього фахівця соціономічної сфери. Описано організаційно-методичне підґрунтя констатувального експерименту, його завдання, алгоритм проведення та використані методики. Розкрито й проаналізовано показники сформованості цільового, ресурсного компонентів особистості та її професійної Я-концепції в динаміці фахового навчання.

Метою констатувального дослідження постало експериментальне вивчення психологічних особливостей становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму. Дослідницько-експериментальну роботу здійснено на базі Київського університету імені Бориса Грінченка та Класичного приватного університету (м. Запоріжжя). Дослідження проводилось упродовж 2014-2016 років. До експерименту було залучено 1076 осіб, зокрема 487 викладачів і 589 студентів, що здобувають освітні рівні бакалавра та магістра. Емпіричне дослідження охоплювало студентів бакалаврату та в магістратури, з першого по шостий курс, що уможливило виявлення розгорнутої динаміки їхнього особистісно-професійного становлення.

Попередні пілотні дослідження психологічних особливостей професійного становлення студентів засвідчили його найбільш проблемну динаміку у майбутніх фахівців соціономічної сфери. Тому у фокус реалізації експерименту потрапили студенти трьох спеціальностей – майбутні учителі, психологи та юристи, що забезпечило диференціацію психологічних особливостей їх особистісно-професійного становлення.

В межах констатувального дослідження було виявлено та проаналізовано зміст і динаміку структурних компонентів особистості майбутніх фахівців соціономічної сфери. Вивчення специфіки формування цільового компоненту особистості майбутнього фахівця охоплювало мотивацію вибору професії та фахового навчання, а також професійні ціннісні орієнтації. Здійснене дослідження засвідчило, що чинники вибору професії молодими людьми мають пропедевтичну дію для подальшого формування мотивації їхнього фахового навчання. На підґрунті аналізу результатів було виявлено відмінності у провідних мотивах вибору професії студентами трьох спеціальностей. Так, майбутні психологи обрали фах першочергово через інтерес до роботи з людьми (дітьми, дорослими), а також у відповідності до власних здібностей (перша та друга рейтингові позиції). Домінуючими мотивами вибору фаху майбутніми вчителями зафіксовано відповідність обраної професії власним здібностям і прагнення вдосконалювати знання з фахової дисципліни, що виражає компетентнісну орієнтацію цих студентів. Майбутніх юристів привабив престиж обраної професії і її відповідність власним здібностям (перше та друге місце рейтингу). Водночас встановлено ігнорування майбутніми фахівцями трьох означених спеціальностей мотивів покликання та настанов близьких.

Окрім чинників вибору професії у фокус емпіричного дослідження потрапила навчальна мотивація студентів. Виявлена динаміка мотивації навчання студентів є сприятливою для їхнього монопрофесійного становлення завдяки домінуванню фахово орієнтованих мотивів. Суб'єктивна важливість цих мотивів у баченні опитаних підтверджена даними дисперсійного та кореляційного аналізу. Дисперсійний аналіз засвідчив значущість професійно орієнтованої мотивації для цільового компоненту професійного становлення, зокрема прагнення стати висококваліфікованим фахівцем ($F=5,450^{**}$) і забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності ($F=5,508^{**}$). Також очікувано дієвими для професійного становлення студентів зафіксовано мотиви набуття глибоких і міцних знань ($F=3,801^{**}$), отримання інтелектуального задоволення та розвиток здібностей ($F=2,524^{**}$), отримання диплому ($F=2,006^*$). Виявлено обернену кореляцію між цим мотивом і цільовим компонентом професійного становлення ($r=-0,226^{**}$), яка свідчить про орієнтацію на отримання диплому як перешкоду успішному фаховому становленню студентів. Попри невизнання респондентів, статистично значущими для їх професіоналізації виявилися такі мотиви, як успішність вивчення навчальних предметів ($F=2,107^{**}$), виконання вимог викладачів ($F=2,122^{**}$) і постійна готовність

до навчальних занять ($F=1,962^*$). Переважання прагматичної мотивації над професійно та соціально орієнтованою, зафіксоване у частини (37,5%) студентів, відображає проблемний характер їх фахового становлення.

За рейтингом значущості професійних цінностей майбутніх фахівців домінують цінності задоволення від роботи, фінансового забезпечення та професійного саморозвитку. Вагомість професійної самореалізації, кар'єрного зростання та служіння суспільству коливається впродовж фахового навчання. Застосування дисперсійного аналізу підтвердило впливовість цінностей професійної самореалізації ($F=4,841^{**}$), професійного саморозвитку ($F=3,322^{**}$), почуття задоволення від роботи ($F=1,579^{**}$) для цільового компоненту фахового становлення студентів. Це підтверджується виявленою прямою кореляцією між цільовим компонентом і цінностями професійної самореалізації ($r=0,354^{**}$), професійного саморозвитку ($r=0,302^{**}$), служіння суспільству ($r=0,299^{**}$), почуття задоволення від роботи ($r=0,154^{**}$). Встановлено прямий зв'язок цільового компоненту та цінності визнання результатів праці іншими людьми ($r=0,113^{**}$). Виявлено, що зростання цінності фінансового забезпечення супроводжується зниженням показників сформованості цільового компоненту, що підтверджується оберненою кореляцією ($r=-0,141^{**}$).

Вивчення ресурсного компоненту особистості майбутніх фахівців базувалось на діагностиці таких його проявів, як прагнення до самоактуалізації, рефлексивність, сприймання природи людини, поведінкова гнучкість і синергійність. При дослідженні динаміки рефлексивності майбутніх фахівців встановлено сприятливу тенденцію зменшення кількості носіїв нерозвиненої рефлексії серед опитаних. Переважання кількості студентів, що фіксовані на негативному онтогенетичному досвіді (66% серед студентів-психологів, 61% серед майбутніх юристів і 67% серед майбутніх учителів), з тенденцією до збільшення їх вибірки під час фахового навчання, може стати на заваді успішному професійному становленню, позаяк дисперсійний аналіз підтвердив впливовість рефлексивності на ресурсний компонент професійного становлення ($F=3,899^{**}$).

Проблемною є виявлена динаміка спрямованості до самоактуалізації майбутніх фахівців внаслідок чергування періодів зростання та зниження показників цієї спрямованості під час здобуття студентами освітнього рівня бакалавра. Зафіксовано зниження показників спрямованості на самоактуалізацію майбутніх психологів під час здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра (31% четвертокурсників є носіями високого рівня) та суттєве зростання упродовж їх навчання у магістратурі (69% шестикурсників є носіями високого рівня). Кількість майбутніх юристів з низьким рівнем прагнення до самоактуалізації хоч і зменшується порівняно з початком фахового навчання, але становить п'яту частину вибірки (21%). Найбільш проблемною виглядає статистика прагнення до самоактуалізації у майбутніх учителів, оскільки зафіксовано, що лише 48% випускників магістратури є носіями високого рівня цього прагнення. Дисперсійний аналіз

засвідчив значущість прагнення до самоактуалізації для функціонування ресурсного компоненту професійного становлення особистості ($F=3,806^{**}$). Залежність цього компоненту від прагнення до самоактуалізації має прямий зв'язок ($r=0,319^{**}$), тобто зростання цього прагнення супроводжується підвищенням показників ресурсного компоненту і навпаки.

Зафіксовано, що під час здобуття освітнього рівня бакалавра відсоток студентів з позитивним чи поміркованим сприйманням природи людини загалом зростає, але залишається значна кількість майбутніх фахівців, які наполягають на домінуванні негативних особистісних якостей (40% серед студентів-психологів, 65% серед майбутніх юристів і 31% серед майбутніх учителів). Магістратура стає полігоном для трансформації негативного ставлення у помірковане та позитивне (77% серед студентів-психологів, 67% серед майбутніх юристів і 78% серед майбутніх учителів). Завдяки дисперсійному аналізу підтверджено значущість показників сприймання студентами природи людини для ресурсного компоненту їх особистості ($F=2,041^{**}$). Характер впливу є прямим, що засвідчує встановлена кореляція між показниками сприймання природи людини та ресурсним компонентом особистості майбутнього фахівця ($r=0,171^{**}$). Виявлено пряму кореляцію між показниками сприймання природи людини та рівнем спрямованості на самоактуалізацію ($r=0,288^{**}$), синергійністю ($r=0,416^{**}$), що вказує на інтегративний характер формування гуманістичного світогляду майбутніх фахівців соціономічної сфери.

Встановлено, що фахове навчання не створює сприятливих умов для розвитку поведінкової гнучкості опитаних студентів. Динаміка цієї риси щодо студентів трьох спеціальностей засвідчує зворотну тенденцію – зниження її показників. Серед випускників-психологів лише 38% є носіями високого рівня гнучкості, щодо майбутніх юристів їх вибірка становить 45%, а у майбутніх учителів – лише 31%. Дисперсійний аналіз не виявив значущості поведінкової гнучкості для професійного становлення особистості в умовах здобуття одного фаху. Однак встановлено прямий кореляційний зв'язок гнучкості з прагненням студентів до самоактуалізації ($r=0,381^{**}$), а також з синергійністю ($r=0,316^{**}$), який підтверджує значущість поведінкової гнучкості як чинника успішного особистісного становлення майбутніх фахівців.

На тлі обмеженої кількості носіїв високого рівня особистісної синергійності серед опитаних студентів зафіксовано несприятливу тенденцію зниження показників цієї риси упродовж професійного навчання. Доведено, що професійна підготовка не є сприятливою для формування синергійності майбутніх фахівців, оскільки близько половини опитаних мають низькі показники цієї риси по завершенню навчання (46% серед студентів-психологів, 50% серед майбутніх юристів і 52% серед майбутніх учителів). Встановлена кореляція синергійності з ресурсним компонентом професійного становлення ($r=0,131^{**}$) підтверджує доречність коригувального впливу.

У межах дослідження професійної Я-концепції студентів виявлено домінування носіїв високого рівня сформованості фахового Я-образу (85% серед студентів-психологів, 86% серед майбутніх юристів і 89% серед майбутніх учителів). Відсутність студентів з низьким рівнем сформованості професійного Я-образу демонструє сприятливу динаміку цього компоненту фахової Я-концепції. Переживання випускниками кризи фахової готовності супроводжується процесами розмивання та деструкції професійного образу «Я», що підтверджують дані нашого дослідження представників трьох напрямів підготовки. Натомість, поєднання навчання та професійної діяльності більшістю студентів шостого курсу забезпечує кристалізацію їх професійного образу «Я», про що свідчить зростання показників його сформованості у майбутніх фахівців (на 26% у студентів-психологів, на 9% у майбутніх юристів і на 13% у майбутніх учителів). Дисперсійний аналіз підтвердив, що професійний образ «Я» є провідним чинником становлення фахової Я-концепції ($F=3,402^{**}$). Між цими категоріями встановлено пряму кореляцію ($r=0,322^{**}$), яка засвідчує, що зростання показників сформованості професійного Я-образу супроводжується підвищенням рівня сформованості фахової Я-концепції, та навпаки.

Дослідження пропедевтичної професійної самооцінки студентів виявило, що найбільш обережно оцінюють свої можливості стати успішним фахівцем майбутні психологи, серед яких вибірка носіїв високого рівня пропедевтичної професійної самооцінки становить лише 35%. У майбутніх юристів і вчителів їх кількість сягає 40% та 45% відповідно. Досить значною є вибірка студентів, які на етапі вибору професії ухилились від оцінки власних можливостей її опанування (14% студентів-психологів, 13% майбутніх юристів і 16% майбутніх учителів). Серед студентів вказаних спеціальностей домінує вибірка носіїв середнього рівня пропедевтичної професійної самооцінки, що відображає обережне оцінювання опитаними власного фахового потенціалу. Застосування дисперсійного аналізу виявило впливовість пропедевтичної професійної самооцінки для формування Я-концепції майбутнього фахівця ($F=4,438^{**}$), а кореляційний аналіз підтвердив наявність прямого зв'язку між цими категоріями ($r=0,362^{**}$).

Зафіксовано суперечливу динаміку професійної самооцінки результату внаслідок стихійного характеру формування її компонентів. Виявлено позитивну тенденцію об'єктивізації самооцінки професійної компетентності студентів під час їх фахового навчання, оскільки простежено лінійне зменшення носіїв завищеної самооцінки щодо студентів всіх охоплених спеціальностей упродовж бакалаврського навчання та відповідне зростання вибірки студентів з адекватною самооцінкою фахових знань, умінь і навичок. Встановлено схильність студентів завищувати рівень сформованості власних професійних переконань – 38% студентів-психологів, 33% майбутніх юристів і 44% майбутніх учителів є носіями завищеної самооцінки. Схожу тенденцію зафіксовано щодо самооцінки фахово значущих особистісних якостей, позаяк

62% студентів-психологів, 33% майбутніх юристів і 56% майбутніх учителів засвідчили її завищений рівень.

Виявлено домінування носіїв високого рівня самооцінки професійного потенціалу серед опитаних студентів, особливо майбутніх юристів. Застосування дисперсійного аналізу засвідчило значущість самооцінки професійних переконань (потенціал) для Я-концепції майбутніх фахівців ($F=1,499^*$). Встановлено прямий кореляційний зв'язок між професійною Я-концепцією студентів і, по-перше, самооцінкою професійних переконань (потенціал) ($r=0,163^{**}$) та, по-друге, самооцінкою фахово значущих особистісних якостей (потенціал) ($r=0,127^{**}$).

Інтегральним індикатором формування професійної самооцінки студентів є самооцінка їх фахової готовності, об'єктивізацію якої виявлено під час фахового навчання. Студенти четвертого курсу мають вельми критичну самооцінку фахової готовності, оскільки вибірку носіїв її середнього рівня становлять 65% майбутніх психологів, 85% майбутніх юристів і 78% майбутніх учителів. По завершенню магістратури лише 23 % студентів-психологів і 22% майбутніх учителів позначають свою готовність працювати за фахом високим рівнем. Серед майбутніх юристів їх вибірка не досягає навіть десятини опитаних, становлячи лише 9%. Відповідно, переважання вибірки студентів з середнім рівнем фахової готовності серед випускників як бакалаврату, так і магістратури, та незначна вибірка носіїв високого рівня відображають невирішені психологічні суперечності їх професійної підготовки.

П'ятий розділ – «Соціально-психологічні детермінанти професійного становлення майбутнього фахівця» – містить виклад результатів експериментального вивчення чинників і умов професійного становлення особистості в динаміці її фахового навчання, опис змісту і психометричних характеристик методики діагностики типу та рівня професійного становлення студентів і методики виявлення рівня сформованості професійного універсуму, аналіз результатів їх застосування.

Виходячи з необхідності комплексного характеру дослідження детермінації професійного становлення майбутніх фахівців соціономічної сфери, було вивчено джерела, чинники, зовнішні та внутрішні перешкоди цього процесу. Найбільш дієвими джерелами професійного становлення, за думкою опитаних трьох спеціальностей, виявлено теоретико-методичне, що втілюється у засвоєному змісті професіограми та вироблених компетенціях унаслідок взаємодії з викладачами, й емпіричне, яке концентрує власні уявлення студентів про професіоналізм, сформовані в результаті рефлексії досвіду проходження виробничої практики. Меншою впливовістю характеризуються медійне (когнітивно-оцінна обробка образів професіоналів та їх діяльності, трансльованих у ЗМІ) та прикладне (аналіз та інтеріоризація кращих зразків роботи знайомих фахівців) джерела. Виявлено факт оберненої кореляції між означеними джерелами професійного становлення студентів. Зокрема, обернену кореляцію встановлено щодо теоретико-методичного

джерела з емпіричним ($r = -0,323^{**}$), прикладним ($r = -0,167^{**}$), медійним ($r = -0,095^*$). Обернений зв'язок зафіксовано й щодо емпіричного джерела з прикладним ($r = -0,209^{**}$) і медійним ($r = -0,90^*$). Це вказує на різновекторність дії джерел фахового становлення студентів. За даними дисперсійного аналізу, найбільш впливовим джерелом професійного становлення майбутніх фахівців соціономічної сфери є емпіричне ($F = 1,392^*$).

Встановлено, що майбутні фахівці вбачають пріоритетними внутрішні чинники власного професійного становлення – впевненість в собі, волю та самооцінку, самоосвіту та саморозвиток, мотивацію здобуття професії. Студенти, що здобувають педагогічний фах, додатково визнають вагому роль академічної успішності для фахового становлення. Значущість зовнішніх чинників, зокрема впливу зі сторони викладачів і адміністрації, оцінена майбутніми фахівцями соціономічної сфери як другорядна.

Виявлено, що головною зовнішньою перешкодою для професійного становлення студентів всіх опитаних спеціальностей, особливо майбутніх юристів, визнана погано організована виробнича практика. Стають на заваді успішному професійному становленню студентів, у їх баченні, надмірна вимогливість і некомпетентність викладачів. Менше зважають студенти на несприятливі технічно-побутові умови навчання та проблемні стосунки з одногрупниками. Рейтинг дієвих внутрішніх перешкод фахового становлення студентів очолили лінощі, дефіцит волі та низька самооцінка. Визнаними впливовими перешкодами є концентрація майбутніх фахівців на особистому (родинному) житті, що відволікає від навчання, а також проблема неправильного вибору професії, зафіксована частиною опитаних.

Встановлено низхідну динаміку сприятливого емоційного супроводу майбутньої професійної діяльності студентів під час їхнього бакалаврського навчання. У багатьох респондентів зростають показники байдужості, тривоги та розчарування як домінуючого емоційного тла їх професіоналізації, особливо це характерно для майбутніх юристів. Початок навчання в магістратурі супроводжується збільшенням рівня сприятливого емоційного супроводу у майбутніх педагогів, аналогічна тенденція властива студентам-психологам шостого курсу.

Зафіксовано переважання вибірки випускників бакалаврату з середньою оцінкою якості отримуваної професійної освіти (86% студентів-психологів, 80% майбутніх юристів і 73% майбутніх учителів). Тенденція зменшення вибірки носіїв високого рівня оцінки якості професійної підготовки уподовж фахового навчання відображає зростання вимогливості студентів. Засобами дисперсійного аналізу встановлено впливовість оцінки якості професійної освіти студентами на їхнє фахове становлення ($F = 1,497^{**}$). Виявлено пряму кореляцію між рівнем професійного становлення студентів і оцінкою ними якості фахової освіти ($r = 0,205^{**}$), а також між рівнем готовності студентів до професійної діяльності й оцінкою ними якості фахової освіти ($r = 0,175^{**}$).

Співставлення результатів анкетування студентів і викладачів виявило схожість рефлексії ними типів, джерел і чинників професійного становлення

майбутніх фахівців. При позначенні типів професійного становлення майбутніх фахівців думки обох вибірок практично збіглися, оскільки домінантними виявлено суперечливий і успішний типи. Критичний настрій викладачів все ж проявився в більш частому виборі проблемних типів професійного становлення студентів, особливо суперечливого і кризового.

Встановлено, що в цілому правильною є рефлексія викладачами джерел професійного становлення майбутніх фахівців, оскільки відповіді обох груп респондентів співпали в оцінці пріоритетної ролі власних уявлень студентів про професію й ігноруванні ролі медійного джерела. Різниця стосується лише співвідношення теоретико-методичного та прикладного факторів: викладачі бачать більш значущим приклад роботи знайомих фахівців, а студенти – вимоги і оцінки педагогів закладу вищої освіти. Відзначено, що студенти надають більшого значення впливу викладачів на своє професійне становлення, ніж самі педагоги вищої школи.

Зафіксовано ряд відмінностей при ранжуванні викладачами та студентами чинників успішності професійного становлення майбутніх фахівців. Для студентів найбільш значущими виявилися особистісні характеристики – впевненість в собі, воля та самооцінка, другим постає рівень професійної компетентності викладачів, а на третьому місці – самоосвіта, яку цінують і викладачі, поставивши на друге місце в рейтингу. У відповідях педагогів домінує мотивація освоєння професії майбутніми фахівцями, яку самі студенти не вважають провідною детермінантою успішності свого професійного становлення.

Завдання цілісного вивчення змісту та динаміки становлення особистості майбутнього фахівця було реалізоване шляхом створення й апробації методики діагностики рівня та типу професійного становлення майбутнього фахівця. Встановлено, що показники загального рівня професійного становлення опитаних коливаються упродовж бакалаврського навчання. Виявлено несприятливу динаміку професійного становлення майбутніх юристів, а саме його загального рівня, цільового компоненту та Я-концепції, що свідчить про кризовий характер фахової ідентифікації цих студентів. Зменшення показників загального рівня професійного становлення під час здобуття першого бакалаврського рівня характерне й для майбутніх психологів і педагогів. Водночас зафіксовано сприятливу тенденцію зростання загальних показників професійного становлення студентів під час їхнього навчання в магістратурі.

Проблемну динаміку фахового становлення студентів засвідчує розподіл рівнів цього процесу, серед яких домінуючим є нормативно-рольовий. Вибірка носіїв оптимального, ціннісного, рівня є нечисленною серед студентів усіх опитаних спеціальностей, що відображено у таблиці 1. Значне зростання кількості студентів, що досягнули ціннісного рівня фахового становлення, зафіксоване лише у майбутніх психологів, які навчаються у магістратурі.

Складності професійного становлення студентів підтверджує картина розподілу його типів. Успішний тип професійного становлення є характерним лише для 22% студентів-психологів, 18% майбутніх юристів і 17% майбутніх учителів. Десятину загальної вибірки становлять носії астенічного типу, які піддаються значному психофізіологічному навантаженню під час фахового навчання. Зафіксовано, що третина респондентів є носіями хибного типу (33% студентів-психологів, 33% майбутніх юристів і 35% майбутніх учителів).

Таблиця 1

Динаміка рівнів професійного становлення студентів

Рівні		Кількість носіїв (%)					
		1 курс	2 курс	3 курс	4 курс	5 курс	6 курс
Психологія (n=183)	Примітивний	0	0	0	0	0	0
	Виконавський	10	22,5	6	14	20	15
	Нормативно-рольовий	64	55	77	65	40	39
	Ціннісний	26	22,5	17	21	40	46
Право (n=168)	Примітивний	3	0	2	0	0	0
	Виконавський	5	23	21	25	20	10
	Нормативно-рольовий	66	46	68	35	70	71
	Ціннісний	26	31	9	40	10	19
Педагогіка (n=238)	Примітивний	0	0	0	0	0	0
	Виконавський	21	6	20	24	17	6
	Нормативно-рольовий	65	65	73	50	55	66
	Ціннісний	14	29	7	16	28	28

Застосуванням факторного аналізу виокремлено такі фактори становлення особистості майбутніх фахівців соціономічної сфери, як зовнішня стимуляція (15%), внутрішня мотивація (12%), рефлексія професійного розвитку (8%), відкритість особистісному розвитку (7%), засади професійної спрямованості (6%) та соціальні маркери професійної успішності (6%). Дослідження засвідчило, що каталізаторами становлення особистості майбутнього фахівця є зовнішні чинники, як-от стимуляція зі сторони викладачів, а подальшими активаторами – внутрішні, зокрема мотивація та рефлексія професійного розвитку. Спільними впливовими факторами професійного становлення опитаних студентів трьох спеціальностей є рефлексія професійного розвитку ($F=8,479^{**}$), внутрішня мотивація ($F=2,820^{**}$) і засади професійної спрямованості ($F=2,290^{**}$).

У річці проблеми вивчення криз професійного навчання зафіксовано переживання студентами шостого курсу кризи професійної ідентифікації. Переживання цієї нормативної кризи проковується загостренням суперечностей між відповідністю професії особистісним потребам у

самореалізації та розвитку потенціалу, зовнішнім чинником її посилення є факт набуття випускниками магістратури досвіду роботи за фахом.

Підтверджено ефективність методики діагностики рівня професійного універсуму майбутнього фахівця як засобу виявлення потенціалу особистісно-професійного становлення студентів. Застосування цієї методики щодо старшокурсників засвідчило несприятливу динаміку їх професійного універсуму, яка виражається у зниженні його показників упродовж фахової підготовки та відображає стихійний характер формування цього особистісного надбання. Виявлено, що лише незначній кількості випускників притаманний оптимальний – високий рівень сформованості професійного універсуму: серед бакалаврів їх вибірка становить лише 15%, серед магістрів ще менше – 12,5%. Найбільш проблемними у структурі професійного універсуму старшокурсників зафіксовано низькі показники когнітивного та поведінкового компонентів. Доведено, що сприятлива лінія формування професійного універсуму студентів потребує цілеспрямованого психологічного супроводу їхнього фахового становлення.

У шостому розділі – «**Гармонізація особистісного становлення майбутнього фахівця**» – доведено актуальність і прикладну значущість вирішення проблеми становлення універсальних особистісних інваріант майбутнього фахівця, охарактеризовано модель гармонізації становлення особистості в умовах її професійної підготовки, розкрито й проаналізовано результати апробації програми гармонізації особистісного становлення майбутнього фахівця на платформі рефлексивно-проектувальної освітньої технології.

За результатами здійсненого теоретичного аналізу й емпіричного дослідження обраної проблеми було розроблено модель гармонізації особистісного становлення майбутнього фахівця, що стала методологічним підґрунтям реалізації формульованого експерименту. Модель відображає мету, концептуальні засади, завдання та умови гармонізації особистісного становлення майбутнього фахівця, методичну платформу та провідні результати – психологічну готовність до фахової діяльності, позитивну професійну Я-концепцію та сформований професійний універсум.

Ключове змістово-процесуальне поняття, яке розкриває прикладне значення моделі, позначене нами як *гармонізація*, що означає процес і результат досягнення гармонії. Метою гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця постає визнання й активізація його суб'єктності, розкриття та збагачення особистісного потенціалу, проектування перспектив професійного розвитку. Завданнями поставлено активізацію спрямованості студентів на самоактуалізацію і саморозвиток, збагачення їхньої психологічної компетентності та культури, розвиток особистісних інваріант фахового потенціалу та формування стійкої позитивної Я-концепції. Сформульовано такі умови гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця, як реалізація особистісно орієнтованої парадигми професійної освіти, партнерська взаємодія викладачів і студентів,

психологічний супровід професіоналізації студента, індивідуальний підхід до нього.

Виокремлено характеристики процесу гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця в умовах професійної підготовки, зокрема збалансованість структурних компонентів – цільового, ресурсного та Я-концепції; узгодженість внутрішніх (психічних) і зовнішніх (соціальних) умов становлення; адекватність між завданнями, зусиллями та результатами професіоналізації; стійке почуття самоефективності та прагнення до самоактуалізації; співпраця з іншими суб'єктами педагогічної взаємодії і високі адаптивні можливості.

Методичною платформою процесу гармонізації позиційовано *рефлексивно-проектувальне навчання*, яке ми розуміємо як психолого-педагогічну технологію, що забезпечує готовність і здатність студентів до системного аналізу власного особистісно-професійного становлення, спроможність будувати, реалізовувати та коригувати проект власної фахової самореалізації. В основу цієї технології покладені два психічних процеси, що активно функціонують у майбутніх фахівців, – рефлексія та проектування. Провідними дидактичними знаряддями цієї технології є рефлексивні та проектувальні практики як різновид особистісних практик. Системна рефлексія студентом своїх особистісно-професійних характеристик забезпечує визнання та посилення його суб'єктності, а також виявлення й актуалізацію особистісного потенціалу. Проектування спрямоване на моделювання майбутнім фахівцем перспектив самоосвіти та саморозвитку, а також оптимізацію індивідуальної стратегії професійної самореалізації.

Зважаючи на комплексний, інтегрований характер становлення особистості майбутнього фахівця, векторами реалізації рефлексивно-проектувального навчання постають індивідуалізація, професіоналізація та універсалізація. Індивідуалізація в процесі рефлексивно-проектувального навчання забезпечує виявлення та збагачення унікальних якостей майбутнього фахівця, професіоналізація залучає до світу професій і забезпечує апробацію в одній із них, універсалізація розкриває спектр проявів власної багатогранної особистості та можливості її розвитку.

Метою формувального експерименту визначено апробацію та перевірку ефективності психолого-педагогічної програми гармонізації особистісного становлення майбутніх фахівців в умовах їхньої професійної підготовки. Експериментальною базою дослідження став Київський університет імені Бориса Грінченка, загальний обсяг вибірки охоплював 185 студентів першого, третього та четвертого курсів спеціальностей «Філологія (англійська)», «Психологія», «Практична психологія», «Право» та ін. Всі представники обраної для експерименту вибірки були поділені на три експериментальні та три контрольні групи. Виокремлення та реалізація трьох напрямів реалізації програми гармонізації особистісного становлення майбутніх фахівців надали можливість порівняти динаміку показників формування психологічних надбань професійної підготовки не тільки у

представників експериментальних і контрольних груп, а й у учасників окремих психолого-педагогічних заходів реалізації формувального експерименту.

Реалізація програми гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця відбувалась на платформі трьох експериментальних векторів – 1) застосування рефлексивно-проектувальної технології навчання психології зі студентами першого курсу, 2) здійснення психологічного супроводу фахового становлення студентів четвертого курсу із застосуванням атласу професіоналізації, 3) викладання спецкурсу «Психологія самопізнання та професійної самореалізації» у третьокурсників. Критеріями ефективності розробленої програми формувального впливу постали психічні новоутворення особистості майбутнього фахівця – психологічна готовність до фахової діяльності, професійна Я-концепція та професійний універсум. Паралельно досліджувались рівень і тип фахового становлення студентів як індикатори успішності їх професіоналізації.

Діагностичні зрізи початкового та завершального етапів формувального експерименту відобразили висхідну динаміку психологічної готовності до фахової діяльності у студентів всіх дослідницьких груп, особливо старшокурсників. Аналіз динаміки готовності студентів до професійної діяльності з використанням Т-критерію Вілкоксона засвідчив достовірність змін цього показника у першій експериментальній групі ($T=3,606^{**}$), другій експериментальній групі ($T=3,873^{**}$) та третій експериментальній групі ($T=4,472^{**}$). Супутньо встановлено, що в учасників контрольних груп зростання показників готовності до фахової діяльності мало незначний вимір: у першій контрольній групі статистично значущих змін не виявлено, у другій і третій контрольних групах ці зміни мали помірний характер ($T=2,449^*$ і $T=2,005^*$ відповідно). Цей факт підтверджує зумовленість значних позитивних змін саме здійсненим формувальним впливом.

Встановлено, що внаслідок реалізації формувального впливу загальний рівень професійного становлення студентів експериментальних груп значно підвищився на тлі позитивної динаміки цілей, ресурсів і Я-концепції як компонентів особистості майбутнього фахівця. Особливо виразними зафіксовано позитивні зміни Я-концепції майбутніх фахівців усіх експериментальних груп (у першій $T=2,699^{**}$, у другій $T=2,943^{**}$, у третій $T=3,086^{**}$). Водночас зафіксовано достовірні зміни й у студентів другої та третьої контрольних груп ($T= -2,226^*$ та $T= -2,456^*$ відповідно), тобто внаслідок традиційної організації фахового навчання та відсутності цілеспрямованого психологічного супроводу професіоналізації вибірка цих студентів продемонструвала низхідну тенденцію формування Я-концепції.

Констатовано, що реалізація програми гармонізації становлення особистості майбутнього фахівця забезпечила позитивну динаміку типів фахового становлення студентів, зокрема збільшення вибірки носіїв успішного та прогнозованого успішного з одночасним зменшенням кількості носіїв хибного, прогнозованого хибного, формального й

астенічного типів у всіх експериментальних групах. Особистісно-професійне становлення студентів контрольних груп в умовах традиційного навчання супроводжувалось локальними різновекторними змінами. Ефективність формувального впливу підтверджено й висхідною тенденцією рівня професійного становлення, яку виявлено у студентів експериментальних груп.

Зафіксовано, що реалізована програма гармонізації особистісно-професійного становлення студентів забезпечила сприятливу динаміку формування їх професійного універсуму, що підтверджено застосуванням непараметричного методу: у першій експериментальній групі $T=3,532^{**}$, у другій – $T=3,727^{**}$, у третій – $T=3,830^{**}$. Виявлено зростання рівня сформованості професійного універсуму майбутніх фахівців, яке відображене у таблиці 2.

Таблиця 2

**Діапазон змін сформованості професійного універсуму
майбутніх фахівців**

Дослідницька група	Рівні	Кількість носіїв (%)		Статистика змін
		початок експерименту	кінець експерименту	
Перша експериментальна (n=32)	Високий	13	22	+9
	Середній	56	62	+6
	Низький	31	16	-15
Перша контрольна (n=32)	Високий	13	13	-
	Середній	59	50	-9
	Низький	28	37	+9
Друга експериментальна (n=33)	Високий	18	42	+24
	Середній	58	49	-9
	Низький	24	9	-15
Друга контрольна (n=33)	Високий	21	27	+6
	Середній	52	55	+3
	Низький	27	18	-9
Третя експериментальна (n=27)	Високий	11	52	+41
	Середній	56	41	-15
	Низький	33	7	-26
Третя контрольна (n=28)	Високий	11	7	-4
	Середній	57	64	+7
	Низький	32	29	-3

Виявлено, що найбільш суттєві позитивні зміни охопили мотиваційний і когнітивний компоненти професійного універсуму. Це підтверджується зростанням показників прагнення до самоактуалізації та рефлексивності учасників експериментальних груп. У студентів контрольних груп позитивної динаміки не зафіксовано, що засвідчує необхідність здійснення

цілеспрямованого та системного психолого-педагогічного супроводу формування професійного універсуму особистості в умовах фахового навчання.

Встановлено, що у першій експериментальній групі особливо успішною виявилася реалізація вектору індивідуалізації, у другій і третій – професіоналізації та універсалізації. Статистично достовірне суттєве зростання вимірюваних особистісних індикаторів особистісно-професійного становлення студентів, як-от їх психологічної готовності до професійної діяльності, рівня та типу фахового становлення, професійного універсуму, зафіксоване у студентів-старшокурсників другої та третьої експериментальних груп, відображає сензитивність періоду завершення фахового навчання до формування вищевказаних якостей.

ВИСНОВКИ

На підставі здійсненого теоретико-методологічного аналізу й емпіричного дослідження проблеми становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму було зроблено такі **висновки**:

1. Ключова дослідницька дефініція «особистість» тлумачиться як набута якість людини, що характеризується ознаками цілісності, своєрідності, динамічності, прагнення до саморозвитку, самовизначення, свідомої предметної діяльності і саморегуляції. Особистість володіє ресурсами для вибору та відповідальності за нього, зумовленими системою її життєвих сенсів, в тому числі прагненням до самоактуалізації. Становлення особистості є первинним етапом її розвитку, підґрунтям для досягнення зрілості, виявлення та збагачення потенціалу самореалізації. Чинниками становлення особистості є індивідні характеристики, соціальний вплив та активність, що виражається в діяльності, а рушійними силами – внутрішні суперечності та прагнення до гармонії.

2. Початковим етапом професіогенезу особистості є професійне становлення, зміст якого полягає у її входженні в професійне середовище, засвоєнні фахового досвіду, опануванні стандартів і цінностей професійного співтовариства. Професійне становлення активно розгортається під час здобуття особистістю фахової освіти, забезпечуючи подальший професійний розвиток і самореалізацію суб'єкта фахової діяльності. Професійне становлення першочергово є особистісним і відбувається під дією таких провідних чинників, як цілеспрямований освітній вплив викладачів закладу вищої освіти та фахівців, а також активності самого студента, що реалізується в його навчально-професійній діяльності. Ключовими результатами професіоналізації особистості на етапі її фахової підготовки є професійна компетентність і спрямованість, фаховий світогляд та самосвідомість, професійно значущі особистісні якості.

3. Розроблена модель становлення особистості фахівця поєднує цільовий, процесуальний і результативний компоненти. Метою становлення

фахівця є розвиток структури його особистості та суб'єктності. Становлення особистості фахівця відбувається у просторі її взаємодії з універсумом, вплив якого має різновекторний характер. Процесуальний компонент моделі відображає інтегровану дію індивідуально-психологічного, соціально-психологічного й організаційно-педагогічного векторів впливу універсуму на становлення особистості фахівця, платформою якого є освітнє середовище закладу вищої освіти. Механізмами становлення фахівця виокремлено сенсоутворення, інтеріорізацію, рефлексію, самооцінювання, саморегуляцію та саморозвиток, а базовими структурними компонентами його особистості – цілі, ресурси та Я-концепцію. Результативний компонент моделі містить рівні та типи професійного становлення, а також провідні психічні надбання – психологічну готовність до професійної діяльності, фахову Я-концепцію та професійний універсум.

4. Проведене емпіричне дослідження специфіки становлення структури особистості майбутніх фахівців соціономічної сфери виявило проблеми зовнішньої та внутрішньої неузгодженості цільового, ресурсного компонентів та Я-концепції, що вказує на різновекторний характер їх взаємодії. Зафіксовано суперечності змісту мотиваційної та ціннісної сфери майбутніх фахівців, низькі показники сформованості значущих особистісних якостей, неузгодженість компонентів і різновидів професійної самооцінки студентів. Більш сприятливою є динаміка професійної Я-концепції студентів, в той час як середньостатистичні показники ресурсного компоненту є доволі низькими. Вибірка випускників з високим рівнем психологічної готовності до фахової діяльності є незначною, так само як і кількість носіїв оптимального, ціннісного рівня професійного становлення, що провокує проблемний характер подальшого працевлаштування та фахової адаптації.

5. Динаміка компонентів особистості майбутніх фахівців соціономічної сфери щодо різних спеціальностей має значні відмінності. Більш сприятливим є формування цільового компоненту у студентів-психологів і майбутніх учителів. Проблемними аспектами студентів, які здобувають юридичний фах, є домінування другорядних для їх фахового становлення мотивів вибору професії та навчання, а також переважання фахових ціннісних орієнтацій типу фінансового забезпечення чи кар'єрного зростання. Дослідження ресурсного компоненту особистості майбутнього фахівця показало, що менш проблемною виглядає його динаміка у студентів спеціальності «Право». Найбільш несприятливі особистісні характеристики як індикатори збіднених ресурсів фахового становлення виявлено у майбутніх психологів і вчителів. Особливо суперечливою є картина формування професійної Я-концепції майбутніх юристів, оскільки серед них найбільша вибірка носіїв завищеної професійної самооцінки та найменший відсоток студентів з високим рівнем психологічної готовності до фахової діяльності. Загалом найбільш проблемною є динаміка професійного становлення майбутніх юристів, що свідчить про кризовий характер фахової ідентифікації цих студентів.

6. Найвпливовішим чинником становлення особистості майбутнього фахівця є зовнішня стимуляція, до дії якої приєднуються внутрішні фактори, зокрема мотивація та рефлексія професійного розвитку. Поряд з цим виявлено суттєві розбіжності у рефлексії викладачами та студентами детермінант професійного становлення майбутніх фахівців, що підкреслює доречність коригувального впливу у річищі розвитку їх суб'єктності. Зафіксовано, що навчання у магістратурі постає більш сприятливим полігоном становлення особистості фахівця, аніж етап здобуття освітнього рівня бакалавра, що зумовлено більшою усвідомленістю й автономністю його подальшого професійного самовизначення. Цей факт підтверджує актуальність здійснення розгорнутого моніторингу та психологічного супроводу становлення особистості фахівця-бакалавра за принципами наступності, системності та систематичності.

7. Реалізація укладеної й апробованої програми формувального впливу засвідчує, що гармонізація становлення особистості майбутніх фахівців відбувається у річищі активізації їх суб'єктності за трьома ключовими векторами: індивідуалізації, результатом якої є збагачення індивідуальності студента, професіоналізації з формуванням фахової ідентичності та універсалізації, індикатором успішності якої є сформований професійний універсум. Відстежено зростання рівня сформованості професійного універсуму старшокурсників внаслідок системного виконання ними рефлексивно-проектувальних практик. Динаміка провідних компонентів особистості студентів показала, що особливо ефективним напрямом реалізації програми формувального впливу є здійснення психологічного супроводу становлення майбутніх фахівців із використанням атласу професіоналізації. Вагомим виразником ефективності апробованого спецкурсу «Психологія самопізнання та професійної самореалізації» є покращення показників професійної Я-концепції студентів і підвищення рівня їхньої психологічної готовності до фахової діяльності.

8. Підтверджено гіпотезу, що здобуття вищої освіти є сензитивним для становлення особистості фахівця як поліфакторного процесу, який відбувається під впливом зовнішнього чинника, тобто загального універсуму та власної психофізичної активності – особистісного універсуму. Складні соціально-психологічні умови професіоналізації сучасного фахівця, зумовлені різновекторним впливом універсуму, детермінують суперечливий характер особистісно-професійного становлення. Актуальним завданням підготовки сучасного фахівця є формування універсально значущих особистісних якостей, які забезпечують його готовність до професійної діяльності в складних, нестабільних соціально-економічних умовах. Дієвість зовнішнього керування динамікою особистісно-професійного становлення студентів забезпечується розвитком їхньої суб'єктності, збагаченням психологічної компетентності та культури, активізацією рефлексивних і проектувальних процесів.

Здійснене нами дослідження є лише початком ґрунтовного розроблення

проблеми поліпрофесійного становлення особистості, *перспективними напрямками* вирішення якої є виявлення його чинників, механізмів і умов. Також актуальним постає вектор оновлення освітніх завдань закладу вищої освіти щодо змісту, напрямів і засобів моніторингу професіоналізації студентів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Столярчук О. А. Психологія становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму : монографія / О. А. Столярчук. – Кременчук : ПП Щербатих О.В., 2018. – 294 с.

Навчальні посібники:

2. Столярчук О. А. Атлас професіоналізації майбутнього фахівця : навч.-метод. посіб. / О. А. Столярчук. – К. : Інтерсервіс, 2018. – 64 с.

Статті у наукових фахових виданнях, включених до переліку, затвердженого МОН України:

3. Столярчук О. А. Психологічні настанови студентів і магістрантів щодо ролі викладача у їх фаховому становленні / О. А. Столярчук // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка. – Вип. 24. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2013. – Т. X. – С. 659–667.
4. Столярчук О. А. Специфіка переживання криз професійного навчання майбутніми психологами / О. А. Столярчук // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Вип. 13. – К., 2014. – Т. 11. – С. 488–494.
5. Столярчук О. А. Кореляційний аналіз вступної, навчальної та професійно орієнтованої мотивації студентів / О. А. Столярчук // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія : зб. наук. пр. – Вип. 51. – Х. : ХНПУ, 2015. – С. 221–228.
6. Столярчук О. А. Динаміка професійних пріоритетів майбутніх учителів / О. А. Столярчук // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Психологія». – Вип. 2. – Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2015. – С. 124–132.
7. Столярчук О. А. Специфіка переживання кризи професійної ідентифікації майбутніми вчителями / О. А. Столярчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки» : зб. наук. пр. – Вип. 1. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Т. 2. – С. 34–38.
8. Столярчук О. А. Психологічні аспекти адаптації першокурсників до умов навчання у ВНЗ / О. А. Столярчук // Педагогічна освіта : теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка / редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. – № 25. – С. 101–106.

9. Столярчук О. А. Вплив мотивів навчання студентів на формування їх кар'єрних настанов / О. А. Столярчук // Педагогічний процес : теорія і практика. Серія «Психологія». . – Вип. 1. – К. : Видавниче підприємство «Едельвейс», 2016. – С. 21–25.
10. Сергеєнкова О. П. Криза фахового навчання як підґрунтя емоційного вигорання студентів / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук // Педагогічна освіта : теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. Київ. ун-т ім. Б. Грінченка / редкол. : Огнев'юк В. О., Хоружа Л. Л. та ін. – К. : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2017. – № 27. – С. 77–81.
11. Столярчук О. А. Динаміка професійного Я-образу майбутніх фахівців / О. А. Столярчук // Психологія : реальність і перспективи : зб. наук. пр. Рівненського державного гуманітарного університету / упоряд. Р. В. Павелків, Н. В. Корочакова ; ред. кол. : Р. В. Павелків, В. І. Безлюдна, Н. В. Корчакова. – Вип. 8. – Рівне : РДГУ, 2017. – С. 263–268.
12. Столярчук О. А. Динаміка пріоритетів професійної діяльності сучасних студентів / О. А. Столярчук // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки : зб. наук. пр. / за ред. Ірини Савенкової. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2017. – №1 (17). – С. 179–184.
13. Столярчук О. А. Динаміка професійного становлення студентів / О. А. Столярчук // Психологічний часопис : зб. наук. пр. / за ред. С. Д. Максименка. – Вип. 6. – К. : Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2017. – № 2 (6). – С. 99–110.
14. Столярчук О. А. Динаміка професійної самооцінки майбутніх фахівців / О. А. Столярчук // Психологія і особистість. – 2017. – № 2 (12). – С. 292–301.
15. Столярчук О. А. Зміст і психометричні характеристики методики діагностики професійного універсуму майбутнього фахівця / О. А. Столярчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки» : зб. наук. пр. – Вип. 6. – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. – Т. 2. – С. 90–95.
16. Столярчук О. А. Динаміка професійного універсуму майбутніх фахівців / О. А. Столярчук // Теорія і практика сучасної психології : зб. наук. пр. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. – № 2 – С. 48–53.
17. Сергеєнкова О. П. Суб'єктність як чинник становлення особистості майбутнього фахівця / О. П. Сергеєнкова, О. А. Столярчук // Humanitarium : зб. наук. пр. ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди». – Вип. 1 : Психологія. – Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.) ; Ніжин (Чернігів. обл.) : Лисенко М. М., 2018. – Т. 40. – С. 86–93.
18. Столярчук О. А. Рефлексивно-проектувальне навчання як засіб оптимізації становлення особистості майбутнього фахівця /

О. А. Столярчук // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2018. – № 3 (70). – С. 21–26.

19. Столярчук О. А. Гармонізація становлення особистості майбутнього фахівця: прикладний аспект / О. А. Столярчук // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»: зб. наук. пр. – Вип. 4. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – С. 134–139.

Статті в зарубіжних періодичних виданнях і виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз даних:

20. Столярчук О. А. Динаміка життєвих пріоритетів студентської молоді / О. А. Столярчук // Науковий огляд. – 2015. – № 7 (17). – С. 213–221.
21. Столярчук О. А. Роль успішності навчально-професійної діяльності у формуванні професійного універсуму майбутнього фахівця / О. А. Столярчук // Молодий вчений. – 2015. – № 11 (26). – Ч. 3. – С. 121–128.
22. Столярчук О. А. Родинні настанови студентської молоді / О. А. Столярчук // The Unity of Science: International Scientific Professional Periodical Journal. – 2015. – V. 2. – P. 106–109.
23. Столярчук О. А. Самоактуалізація як чинник становлення особистості майбутнього фахівця / О. А. Столярчук // Innovative solutions in modern science. – 2017. – № 4 (13). – С. 129–139.
24. Столярчук О. А. Динаміка та взаємодія факторів професійного становлення майбутніх фахівців соціономічної сфери / О. А. Столярчук // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. – 2017. – V. 58. – P. 67–70.
25. Столярчук О. А. Рефлексія преподавателями и студентами психологических особенностей профессионального становления будущего специалиста / О. А. Столярчук // Весці БДПУ. Серія 1. Педагогіка. Психологія. Філологія. – 2017. – № 3. – С. 74–78.

Статті апробаційного характеру:

26. Столярчук О. А. Життєве задоволення як феномен емоційної сфери юнацтва / О. А. Столярчук // Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання: тематичний випуск Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т імені Григорія Сковороди»: зб. наук. пр. Дод. 1 до Вип. 29. – К.: Гнозис, 2013. – Т. 4. – С. 287–291.
27. Столярчук О. А. Формування психологічної компетентності майбутніх учителів / О. А. Столярчук // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: тематичний випуск Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. пр. Дод. 1. до Вип. 5. – К.: Гнозис, 2014. – Т. 3 (54). – С. 455–462.
28. Столярчук О. А. Вплив криз фахового навчання на формування професійного універсуму / О. А. Столярчук // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: тематичний

- випуск Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. пр. – Дод. 1. до Вип. 36. – К.: Гнозис, 2015. – Т. 3 (63). – С. 197–204.
29. Serhieienkova O. Mental resources of personality as the means of professional universe formation // O. Serhieienkova, O. Stoliarchuk // Possibilities of Actualization of Human Mental Resources : collection of scientific articles of the Second International Scientific-Practical Seminar. – Riga, 2015. – P.122–126.
30. Столярчук О. А. До питання тлумачення професійного універсуму / О. А. Столярчук // Український психолого-педагогічний науковий збірник. – Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота. 2015. – № 6 (06). – С. 129–132.
31. Столярчук О. А. Опис та психометричні характеристики психодіагностичної методики «Рівень і тип професійного становлення студентів» / О. А. Столярчук // Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору: тематичний випуск Гуманітарного вісника ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»: зб. наук. пр. – Дод. 1. до Вип. 37. – К.: Гнозис, 2016. – Т. IV (72). – С. 237–251.
32. Столярчук О. А. Інтелігентність як провідна риса професіоналізму особистості сучасного викладача ВНЗ [Електронний ресурс] / О. А. Столярчук // Вісник психології і педагогіки. Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка, Інститут людини. – К., 2017. – Вип. 18. – Режим доступу: http://www.psyh.kiev.ua/Столярчук_О.А._Інтелігентність_як_провідна_риса_професіоналізму_особистості_сучасного_викладача_ВНЗ
33. Столярчук О. А. Проблема становлення особистості фахівця в умовах різновекторності універсуму / О. А. Столярчук // Київський науково-педагогічний вісник. – 2017. – №10 (10). – С. 71–74.
- Тези в збірниках матеріалів наукових конференцій:**
34. Столярчук О. А. Вплив предметного «егоїзму» викладача на мотивацію навчання студентів / О. А. Столярчук // Проблеми і перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах СНД: матеріали XVII Міжнарод. наук.-практ. конф. (Переяслав-Хмельницький, 29-30 листопада 2013 р.) – Переяслав-Хмельницький, 2013. – Ч.1. – С.139–141.
35. Столярчук О. А. Професійна самооцінка як чинник і ознака професіоналізму викладача ВНЗ / О. А. Столярчук // Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя: матеріали XXVI Міжнарод. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 7-11 квітня 2014 р.) – Запоріжжя: Видавництво ПГА, 2014. – Т.1. – С. 29–31.
36. Столярчук О. А. Суб'єктність особистості студента як умова формування його професійного універсуму / О. А. Столярчук // Значимість психології в сучасному суспільстві: матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф.

- (Одеса, 9-10 жовтня 2015 р.) – Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – С. 100–103.
37. Столярчук О. А. Феномен автентичності особистості викладача психології / О. А. Столярчук // Інновації та традиції в сучасній науковій думці : матеріали IV Міжнарод. наук. інтернет-конф. (Київ, 17-19 серпня 2015 р.) – К. : ТОВ «ТК Меганом», 2015. – С. 120–125.
38. Столярчук О. А. Роль самосвідомості майбутнього фахівця у формуванні його професійного універсуму / О. А. Столярчук // Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини : культурно-історичний підхід : матеріали II Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 23-24 жовтня 2015 р.) / М-во освіти і науки України, ХНПУ імені Г.С. Сковороди та ін. – Х. : Вид-во «Діса плюс», 2015. – С. 262–264.
39. Столярчук О. А. Синергетичний підхід до тлумачення професійного універсуму / О. А. Столярчук // Психологія і педагогіка на сучасному етапі розвитку наук : актуальні питання теорії і практики : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 18-19 грудня 2015 р.) – Одеса : «Південна фундація педагогіки», 2015. – С. 55–58.
40. Столярчук О. А. Роль рефлексивної культури у формуванні професійного універсуму майбутнього фахівця / О. А. Столярчук // Психологія та педагогіка : методика та проблеми практичного застосування : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 25-26 грудня 2015 р.) – Львів : «Львівська педагогічна спільнота», 2015. – С. 58–59.
41. Столярчук О. А. Функції професійного універсуму у фаховому становленні студента / О. А. Столярчук // Психолого-педагогічні та політичні проблеми у трансформаційних процесах українського суспільства : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кременчук, 20-21 квітня 2016 р.) – Кременчук : КрНУ, 2016. – С. 43–45.
42. Столярчук О. А. Психологічні аспекти впровадження навчання, базованого на дослідженнях, у ВНЗ / О. А. Столярчук // Практична педагогіка та психологія : методи і технології : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 1-2 липня 2016 р.) – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2016. – С. 109–112.
43. Столярчук О. А. Психологічний зміст професійного становлення особистості під час фахового навчання / О. А. Столярчук // Генеза буття особистості : матеріали III Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 20 грудня 2016 р.) – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2017. – С. 203.
44. Столярчук О. А. Психологічна включеність як чинник успішності навчально-професійної діяльності студентів / О. А. Столярчук // Психологія та педагогіка : необхідність впливу науки на розвиток практики в Україні : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Львів, 24-25 лютого 2017 р.) – Львів : ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2017. – С. 56–60.

45. Столярчук О. А. Професійні цінності сучасного викладача / О. А. Столярчук // Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 17-18 лютого 2017 р.) – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. – С. 40–43.
46. Столярчук О. А. Динаміка рефлексивності майбутніх учителів як провідної риси їх психологічної культури / О. А. Столярчук // Психологічна культура вчителя в контексті викликів сучасності : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю. (Тернопіль, 5-6 квітня 2017 р.) / укладачі : В. Є. Кавецький, А. В. Вихрущ, О. Я. Жизномірська, Т. Г. Дідух. – Тернопіль : СМП «Тайп», 2017. – С. 259–261.
47. Столярчук О. А. Динаміка чинників формування професійного Я-образу майбутніх фахівців / О. А. Столярчук // Психологічні науки : проблеми та перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 24-25 березня 2017 р.) – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2017. – С. 70–75.
48. Столярчук О. А. Професійні пріоритети майбутніх фахівців соціономічної сфери / О. А. Столярчук // Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі : зб. тез доповідей Всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачево, 17-18 травня 2017 р.) / ред. кол. : Т. Д. Щербан (гол. ред.) та ін. – Мукачево : Вид-во МДУ, 2017. – С. 182–184.
49. Столярчук О. А. Рефлексія студентами значущості чинників їх професійного становлення / О. А. Столярчук // Психологічне забезпечення інноваційних технологій підготовки фахівців у освітньо-професійному просторі вишу : зб. наук. пр. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. семін. (Кам'янець-Подільський, 19 травня 2017 р.) – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2017. – С. 53–56.
50. Столярчук О. А. Атлас професіоналізації як засіб оптимізації психологічного супроводу / О. А. Столярчук // Інноваційні технології в роботі практичного психолога : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 15 червня 2017 р.) : у 3 ч. – Суми : СВС Панасенко І.М., 2017. – Ч. 3. – С. 86–89.
51. Столярчук О. А. Відкритість до особистісного розвитку як фактор професійного становлення майбутніх фахівців / О. А. Столярчук // Пріоритетні напрямки вирішення актуальних проблем виховання і освіти : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Харків, 28-29 липня 2017 р.) – Х. : Східноукраїнська організація центр педагогічних досліджень, 2017. – С. 95–99.
52. Столярчук О. А. Динаміка рівнів професійного становлення майбутніх фахівців соціономічної сфери / О. А. Столярчук // Пріоритетні напрями розвитку сучасних педагогічних та психологічних наук : матеріали

- Міжнарод. наук.-практ. конф. (Одеса, 11-12 серпня 2017 р.) – Одеса : ГО «Південна фундація педагогіки», 2017. – С. 44–47.
53. Столярчук О. А. Динаміка ставлення студентів до майбутньої професійної діяльності / О. А. Столярчук // Профорієнтація: стан і перспективи розвитку : матеріали VIII Всеукраїнських психолого-педагогічних читань, присвячених пам'яті Б. О. Федоришина. (Київ, 17 травня 2018 р.) – К. : ДКС «Центр», 2018. – С. 76–79.
54. Столярчук О. А. Рефлексивно-проектувальне навчання у контексті викладання психологічних дисциплін / О. А. Столярчук // Сучасні педагогіка та психологія : перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (Київ, 13-14 липня 2018 р.) – К. : ГО «Київська наукова організація педагогіки та психології», 2018. – С. 104–106.

АНОТАЦІЇ

Столярчук О. А. Психологія становлення фахівця в умовах різновекторності універсуму. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Київ, 2019.

У дисертації здійснено наукове узагальнення та запропоновано вирішення проблеми становлення фахівця в умовах різновекторного впливу універсуму.

Проаналізовано специфіку професійного становлення як початкового етапу професіогенезу особистості, що активно розгортається упродовж її фахової підготовки. Доведено, що здобуття вищої освіти є сензитивним для становлення особистості фахівця як поліфакторного процесу, пронизаного впливом зовнішнього, соціального чинника, тобто загального універсуму та власної психофізичної активності – особистісного універсуму. Вплив універсуму має різновекторний характер, що зумовлює суперечливість становлення особистості фахівця.

Розроблено модель становлення особистості майбутнього фахівця, згідно з якою цей процес характеризується прогресивними змінами структури особистості та розвитком її суб'єктних характеристик. Провідною метою підготовки сучасного фахівця постає формування універсальних особистісних якостей, які забезпечують його готовність до професійної діяльності в складних, нестабільних соціально-економічних умовах.

Виявлено проблеми зовнішньої та внутрішньої неузгодженості цільового, ресурсного компонентів та Я-концепції майбутніх фахівців соціономічної сфери. Встановлено, що найбільш впливовим чинником становлення особистості майбутнього фахівця є зовнішня стимуляція, до дії якої приєднуються внутрішні фактори, зокрема мотивація та рефлексія професійного розвитку. Зафіксовано існування нормативної кризи професійної ідентифікації у випускників магістратури.

Розроблено модель гармонізації становлення особистості фахівця в умовах професійної підготовки, що стала підґрунтям реалізації формульованого експерименту. Доведено ефективність запровадження рефлексивно-проектувального навчання як психолого-педагогічної технології, що забезпечує готовність і здатність студентів до системного аналізу власного особистісно-професійного становлення, спроможність будувати, реалізовувати та коригувати проект власної фахової самореалізації.

Ключові слова: особистість, становлення особистості, професійне становлення, фахівець, універсум, різновекторність універсуму, професійна підготовка, студент, професійний універсум, рефлексивно-проектувальне навчання.

Столярчук О. А. Психология становления специалиста в условиях разновекторности универсума. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология». – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины. – Киев, 2019.

В диссертации осуществлено научное обобщение и предложено решение проблемы становления специалиста в условиях разновекторного влияния универсума.

Проанализировано специфику профессионального становления как начального этапа профессионализма личности. Доказано, что получение высшего образования является сензитивным для профессионального становления личности как полифакторного процесса, пронизанного влиянием внешнего, социального фактора, то есть общего универсума, и собственной психофизической активности – личностного универсума. Влияние универсума имеет разновекторный характер, что вызывает противоречивость становления личности специалиста.

На основе результатов теоретического анализа разработана модель становления личности специалиста и сформулирована концепция исследования. Личностное становление специалиста характеризуется прогрессивными изменениями структуры личности и развитием ее субъектных характеристик. Ведущей целью подготовки современного специалиста есть формирование универсальных личностных качеств, обеспечивающих его готовность к профессиональной деятельности в динамических социально-экономических условиях. Интегрированное действие индивидуально-психологического, социально-психологического и организационно-педагогического векторов становления личности будущего специалиста обеспечивает формирование его психологической готовности к профессиональной деятельности, профессиональной Я-концепции и профессионального универсума. Профессиональный универсум трактуется как личностное новообразование выпускника вуза, которое проявляется в способности и готовности к построению альтернативных векторов личностно-профессиональной самореализации.

Проведенное эмпирическое исследование структуры личности будущих специалистов социомической сферы выявило проблемы внешней и внутренней несогласованности целевого, ресурсного компонентов и Я-концепции. Выявлено, что треть исследуемых студентов являются носителями ложного типа профессионального становления. Выборка выпускников с высоким уровнем психологической готовности к профессиональной деятельности среди будущих психологов, юристов и учителей незначительна, так же как и количество носителей оптимального, ценностного уровня профессионального становления, что провоцирует проблемный характер дальнейшего трудоустройства и профессиональной адаптации. Установлено, что наиболее влиятельным фактором становления личности будущего специалиста является внешняя стимуляция, к действию которой присоединяются внутренние факторы, в частности мотивация и рефлексия профессионального развития. Зафиксировано существование нормативного кризиса профессиональной идентификации у выпускников магистратуры.

Исследована специфика профессионального становления будущих юристов, педагогов и психологов, в результате чего выявлено, что наиболее проблемной является профессионализация будущих юристов. Зафиксировано, что обучение в магистратуре есть более благоприятным полигоном становления личности специалиста, чем этап получения образовательного уровня бакалавра, что обусловлено большей осознанностью и автономностью дальнейшего профессионального самоопределения студента.

На основе результатов теоретического анализа и эмпирического исследования проблемы разработана модель гармонизации становления личности специалиста в условиях профессиональной подготовки, которая стала основой реализации формирующего эксперимента. Исследование эффективности программы формирующего влияния показало, что гармонизация становления личности будущих специалистов происходит в русле активизации их субъектности по трем ключевым векторам: индивидуализации, результатом которой является обогащение индивидуальности студента, профессионализации с формированием профессиональной идентичности и универсализации, показателем успешности которой является сформированный профессиональный универсум. Доказана эффективность внедрения рефлексивно-проектировочного обучения как психолого-педагогической технологии, обеспечивающей готовность и способность студентов к системному анализу их личностно-профессионального становления, способности строить, реализовывать и корректировать проект собственной профессиональной самореализации.

Ключевые слова: личность, становление личности, профессиональное становление, специалист, универсум, разновекторность универсума,

профессиональная подготовка, студент, профессиональный университет, рефлексивно-проектировочное обучение.

Stoliarchuk O. A. Psychology of specialist's becoming in conditions of universe divergence. – Manuscript.

The thesis for a Doctor degree in Psychological Sciences, speciality 19.00.07 – Pedagogical and Age Psychology. – G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the NAPS of Ukraine, Kyiv, 2019.

The thesis deals with the problem solution of the specialist's becoming in the conditions of the diverging influence of the universe and the science opinion is carried out.

The specifics of the professional becoming as the primary stage of professional genesis of personality were analyzed, which highly develops while it's professional training. The examination introduces that receiving higher education is sensitive for specialist's personal becoming as a polyfactor process influenced by a foreign social feature rather the global universe as well as personal psychophysical efforts – individual universe. The universe influence has diverging features that involves specialist's personal becoming contrariety.

On the basis of theoretical research the model of specialist's personal becoming is formed and the exploring conception is presented. The specialist's personal becoming is described by progressive changes in the individual structure and the development of its subjective features. The main goal of modern specialist's training is the formation of cross functional personal qualities, which provide its readiness for professional career in complex, dynamic socio-economic conditions.

The empirical study of the specificity of the future specialist's personal becoming structure in the socio-economic sphere reveals the problems of external and internal inconsistency of the target, resource components and the self-concept. The most influential factor of the future specialist's personal becoming is external promoting either some internal factors, such as the professional development motivation and reflection. The standard crisis of professional identification for students getting their master's degree has been recorded.

The model of specialist's personal becoming harmonization in the conditions of the professional training was created, which was the background of the molding experiment. The effectiveness of reflexive and designed education introducing as an educational technology is proved, which provides the students' readiness and ability to systematical evaluation of their own personal and professional becoming, the ability to create, realize and correct the project of their own professional self-realization.

Key words: personality, personal becoming, professional becoming, specialist, universe, divergence of universe, professional training, student, professional universe, reflexive and projective education.